республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Республиканың ниитилел-политиктиг солуну

Солун 1925
чылдың
август 31-де
үнүп эгелээн

ШЫН

№ 203 (15177) ◆ 1993 чылдың октябрь 27, среда ◆ Солунга ат салган шагы 20.00 ⇄ Садар өртээ 20 рубль.

«Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажылдакчызы» хүндүлүг атты С. М. Бюрбюге тыпсыр дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ПРЕЗИДЕНТИЗИНИҢ ЧАРЛЫЫ

Хөгжүм урал чүүлүнүң хөгжүлдезинге [illegible] база хөй чылдарда чаагай үре-түңнелдиг ажылдап келгени дээш **«Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажылдакчызы»** хүндүлүг атты Кызылдың урал чүүл училищезиниң башкызы **Саая Маммырович Бюрбюге** тыпсыр.

Тыва Республиканың Президентизи Ш. ООРЖАК.
1993 чылдың октябрь 25. № 90. Кызыл хоорай.

Чагыдылга-94

НИИТИ БАЙДАЛДЫ ЧУГААЛАШКАН

Тыва Республиканың Чазааның ээлчеглиг хуралы болуп эрткен. Бо чылдың эрткен 9 айларында Тыва Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң болгаш экономиктиг реформаны боттандырып турарының дугайында айтырыгны чугаалашкан. Чазак хуралын республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржак башкарып эрттирген. Хуралга республиканың көдээ ажыл-агыйының, үлетпүр бүдүрүлгелериниң, транспорт, тудуг организацияларының удуртукчулары, чалатканнар киришкен.

Хуралдың кол айтырыының эгелээриниң мурнунда республиканың каш хонук бурунгаар хүлээп алганы Конституциязының (Үндезин Хоойлузунуң) дугайын Ш. Д. Ооржак чугаалааш, Конституция комиссиязының харысалгалыг секретары К. Д. Будук-оолга сөс берген. Республиканың Дээди Совединиң доктаалын ёзугаар 19 кижи составтыг Конституция комиссиязын тургускан болгаш комиссия бодунуң хүлээлгезин черле багай эвес күүсеткен дээрзин ол демдеглээн. Оон соонда ол комиссияны чааргкан болгаш Конституция комиссиязының даргазынга республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржакты, а оон оралакчызынга Дээди Советтиң Даргазы К. А. Бичелдейни сонгааның чугаалааш, ол составтыг комиссия ажылды чедиишкинниг доозуп, кызымак ажылдааның түңнелинде Тыва Республиканың Конституциязы (Үндезин Хоойлузу) хүлээп алдынган. Ынчангаш өгбелеривистиң күзел, бодал чорааны — хөгжүлделиг, сайзыраңгай чурттарның санынче кирер, чонуң амыдырал байдалын улам экижидер дээш ажылдаар апаар бис дээрзин К. Д. Будук-оол чугаалааш, Конституцияны хүлээп алырынга улуг, белен эвес ажылдарны кылып чорутканы дээш республиканың Президентизинге, Тыва Республиканың Дээди Совединге өөрүп четтиргениниң сөстерин Конституция комиссиязының мурнундан илергейлээн. Ам каш-ла хонгаш, ол Конституцияны республиканың чону холга ап, номчуп, таныжа бээрлер.

Президентиниң чөвүлекчизи А. С. Ооржак, Чазак Даргазының оралакчызы Б. С. Шырап, П. С. Кара-Сал олар республиканың Конституциязының талазы-биле аңаа чүве чугааладылар.

Хүннүң кол айтырыы — 1993 чылдың эрткен 9 айларында Тыва Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң болгаш экономиктиг реформаны боттандырып турарының дугайында илеткелди Тыва Республиканың экономика министриниң бирги оралакчызы А. Д. Бегзи кылган. Эрткен айларның дургузунда республиканың социал-политиктиг байдалы чогумчалыг болуп келгениниң болгаш ол үениң дургузунда чонуң амыдыралынга улуг болчушкуннар болгулааның илеткелчи чугаалааш, ажыл-агый, культура тургузуушкун талазы-биле эвээш эвес чедиишкиннер чедип алдынганын демдеглээн.

Бо чылын экономиктиг реформаны улам ханыладырының талазы-биле эвээш эвес ажылдар кылдынган болгаш чүгле үшкү кварталда безин Тыва Республиканың 7 Хоойлулары хүлээп алдынган. Өнчүнүң хөй янзы хевирлеринге үндезилеттинген рыноктуг экономиканы тургузарының организастыг кезээ колдуунда дооступ турар дээрзин илеткелчи демдеглээн.

Арат болгаш тараачын ажыл-агыйларны тургузары дүрген-биле хөгжүп турар. Бо чылдың январь 1-де 804 ындыг ажыл-агыйлар турган болза, октябрь 1-де оларның саны 2000 ашкан. Республиканың бүгү көдээ ажыл-агый шөлдериниң 6 хуузун оларга быжыглаан болуп турар. Олар эрткен чылын көдээ ажыл-агый продукциязының 3.6 хуузун бүдүрген, а бо чылын 4.6 хуузун бүдүрери билдинип турар.

Эрткен чылдың бо үези-биле деңнээрге, үлетпүр бүдүрүлгезиниң хемчээли 4 хууга эвээжээн. А сөөлгү айларда ол эвээжээшкинниң саны кызырлып турар. Үлетпүрнүң 11 адырларының 5-илле бүдүрүүшкүннүң эвээжээшкини соксаан.

Ынчалза-даа ниитиниң секторунда көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң кудулаашкыны уламчылавышаан: эът, сүт, дүк бүдүрери эвээжээн, малдың баш саны кудулавышаан. Бо берге үеде 9 айларның дургузунда республиканың ажыл-агыйлары 87 муң га шөлдүң тараазын кезип (азы бүгү шөлдүң 65 хуузу), 92,9 муң тонна тарааны ажаап алган. Мал чеминиң 60 хуузу белеткеттинген дээрзин ол хуралга демдеглээн.

Капитал тудугда, республиканың үлетпүр бүдүрүлгелеринде, транспорт организацияларында кышка белеткел дүвүренчиг байдалда дээрзин санал берген чамдык удуртукчулар чугаалааннар.

Каттышкан хуралга Ю. П. Южаков, К. Д. Ондар, М. Ч. Сат, В. Д. Хеймер-оол, Ю. М. Евдокимов, А. Д. Монгуш болгаш оон-даа өскелер санал берип, боттарының удуртуп турар бүдүрүлгелеринде байдалдың дугайын чугаалааннар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчылары В. Б. Салчак, В. А. Монгуш, Н. Б. Дьяков олар хуралга боттарының удуртуп турары адырларында ниити байдалды анализтеп, дыннадыг кылганнар.

Хуралды Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржак түңнеп, ажылды моон соңгаар кандыг аргалар-биле эдип ап болурунуң дугайын чугаалаан. Чамдык адырларның удуртукчулары партийжи системаның чылдарында ышкаш, хөй аазаашкыннар кылыр, ажылдың иштинче ханылап кирбес, каш-каш кварталдар, чылдар дургузунда ажылын-даа сегитпес — эргидеги аргалар-биле ажылдап турарын ол шыңгыы шүгүмчүлээш, бир эвес чылдың түңнелин үндүрген хуралга (ол келир чылдың январьда болур) ол-ла багай түңнелдери хевээр болур болза, ындыг харысалга чок удуртукчуларны ажылындан халаар дугайында айтырыгны шыңгыы тургузар мен дээрзин сагындырган.

Маадыр-оол КАЛЧАН,
«Шынның» корр.

ӨГ-БҮЛЕ, КОЛЛЕКТИВ БҮРҮЗҮНГЕ

Бүгү делегейде, чурт иштинде, республикада болуп турар болуушкуннарны, амыдыралды парлалгадан номчуп, радиодан дыңнап, телевизордан көрүп, билип ап турар бис. Олар номчукчу, дыңнакчы, көрүкчү бүрүзүнге ооң сонуургаары, ажыл-херээнге, амыдырал-чуртталгазынга ажыглаары, сонуургаары кандыг-бир медээни берип турар.

Чурттап эртип турарывыс нарын үеде ылаңгыя солуннар кижилерниң хүн бүрү херегле болу берген. Ол дугайын «Шынның» номчукчулары, бижикчилери редакцияже бижээн чагааларында бижип турар. Чаңгыс-даа хүн «Шынны» номчувайн баар болза, сагыш-сеткил саарзык болуруп, почта келирин четтикпейн манаарын база солунга парлаттынып турар материалдарны сонуургап номчуп, харын-даа тускай үндүрүлгелерниң, чамдык арыннарның материалдарын, чугула деп көрген чүүлдерни катап-катап номчуп, оя кезип ап, көктег кылып ап турарын демдеглеп бижип турар авторлар кайы хөй.

Солун, сеткүүл чагыдылгазы бистиң республикада, бүгү чурттаазы-биле бир дөмей, үш ай хуусаада уламчылап турар. Келир чылдың чагыдылгазы эгелээн, бо хүннерде ук ажыл кидин түлүк чоруп турар.

Чагыдылга талазы-биле келир чылга сорулгаларны салып тура, бо чылгы чагыдылганы организастап эрттиргенниниң байдалы кандыг болганын көрээл. Маңаа чүгле «Шын» солуннуң чагыдылгазының байдалын кирдим. Ол чугула ажыл чер-черлерге дески эвес чоруп турган-даа болза, түңнел багай эвес болган. Чагыдылгага идепкейлиг киришкен районнарны адаайн: Чөөн-Хемчик район 2526 кезекти, Улуг-Хем биле Чаа-Хөл катай 2898-ти, Бай-Тайга — 1848, Барыын-Хемчик — 1700, Кызыл хоорай — 1649, Сүт-Хөл — 1503, Эрзин — 1483, Тес-Хем — 1344, Кызыл район — 1373, Өвүр — 1257 экземпляр «Шынны» чагыткан. Арткан районнар муң чедир чагыдып шыдаваан.

Ниитизи-биле бо чылын чагыдылганың байдалы, ооң мурнунда чылга көөрде, эки болганын демдеглексе дим. Келир чылдың парлалгазынга чагыдылга кампаниязы эгелээнден бээр барык бүдүн чартык ай эртип турза-даа, бо хүннерде байдал дүвүренчиг. Саазынның, типография чарыгдалдарының, почта чедирилгезинде турар машина-техникага кывар-чаар материалдар өртээниң талыйты өскени-биле болгаш оон-даа өске чарыгдалдар дээш өртек-хөлезиниң улгатканы-биле солуннуң чагыдар өртээниң өскени чагыдыкчыларга аар болуп турарын билип турар бис. Нарын үеде чурттап турар болганывыста, амыдыралдың негелдезин хандыр, шын угаап билир ужурлуг бис.

Сентябрь 15-те үнген № 173 «Шында» солуннуң 1994 чылдың бирги чартыынга чагыдылганың эгелээринге сагындырыгны база катап катаптаайн: **«Чартык чылда чагыдылганың өртээн силерге чеже-даа аарышкылыг, биске эгенчиг-даа болза чарлаар апаар: 3200 рубль. Чүге ындыг апарганын номчукчулар база билип каапкан боор. Өртектерниң хүн бүрүде өрү шурап-ла, шурап турар үезинде солун үндүрериңге, чедирериңге чарыгдалдар улам-на улгадып орар. Бөгүнде бистиң бир экземпляр солунувустуң азы силерниң бо тудуп орар солуннарыңың өртек-үнези 25 рубль боол турар. Ону барымдаалап, келир чылдың чагыдылга өртээн тургузар болза, 4400 рубль болур ийик. Редакция чогуур албан черлери-биле сүмележип тургаш, чагыдылганың бодунга кирер үлүүн эвээжеткен. Ынчангаш 3200 рубльден 2000 рубль — чагыдылганы чорудар, солуннарны ооң соонда районнарга хуваап чедирер болгаш чер-черлерде чагыкчыларга үлеп бээр почта албанынга баар. Редакцияга кирери 1200 рубль болур. Ол дээрге редакцияның солунну белеткеп үндүреринге чарыгдалдарының чартык кезиин безин дуглавас.**

Хүндүлүг номчукчу! Бистиң солунувустуң чагыдылга өртээ чеже-даа улгаткан болза, ол республикада неделяда 5 катап үнер, улуг хемчээлдиг солун ол деп чүвени утпайн, алыр акша шалыңнарны өйлей чарыгдап тургаш, ону ынчан чагыдып алыр мен деп планнааш, күүседириңерге идегеп турар бис.

«Шын» солуннуң чагыдылгазын республиканың бүгү харылзаа белдирлеринде, салбырларында хүлээп ап эгелээн. Солуннуң чагыдылга индекизи — 54240. Силерге эптиг болуру-биле чагыдылга бланкыларын солуннуң дараазында номеринге өй-өйлеп салыр бис».

Кым-на «Шынны» хүндүлээр, кайда-ла чагыдылганы эгезинден холга алган болдур, ол черде байдал эки, ол кижи солуннуг болур.

«Шын» солунга ылаңгыя көдээде өг-бүле бүрүзү чагыдылгалыг болурун чедип алыры күзенчиг. Чүгле Кызыл хоорайда чеже организациялар, албан черлери, бүдүрүлгелер, школалар бар-дыр чээ. Оларның шуптузу «Шынны» чагыдып алыр чүве болза, сан чеже апаар-дыр!?

Солунда республиканың амыдыралын калбаа-биле чырыдып турарын, көдээниң культуразын көдүрериниң, амыдыралдың бүгү адырларында рынок экономиказының айтырыгларын чон хүн бүрүде сонуургап, аңаа бодунуң киржилгезин, туружун илередири идепкейжип турар. Чуртта нарын байдалдың, рынокче шилчилгениң хайныышкынныг үезинде кижилерниң парлалгага сонуургалы өскен. Ону чер-черлерде ажыл-агыйларның, арат, тараачын, хуу ажылдыгларның удуртукчулары кичээнгейге алыр, деткиир ужурлуг. Чурттакчылыг суурларга, күш-ажылчы коллектив бүрүзүнге хөй ниити тарадыкчыларны тургузуп, оларның харысалгазын бедидери күзенчиг.

Малчын турлагларда хойжу, фермаларда кадарчы, саанчы өг-бүлелерниң чагыдылгалыг болурунга таарымчалыг байдалды тургузуп, ону бригадир ийикпе азы мал ажылының специалистери кичээнгейге алган турары артык эвес. Чамдык черлерде почта чедирилгезиниң чыл бүрүде экиживейн, харын-даа дорайтап турары чажыт эвес. Малчыннарның чагыткан солуннарын, сеткүүлдерин үезинде чедирбес, неделя-неделязы-биле чыып чедирип турары окта шын эвес. Ол ышкаш почтаны душкан-на кижилерден чоруда бээринден чагыдыкчылар солуннарын четче албазынга хомудалдар редакцияга кээп турар.

Келир чылдың чагыдылгазын чедиишкинниг болдурарынга үе бар-дыр. Маңаа чер-черлерде почта салбырлары бо ажылды улам идепкейжидерин кичээнгейден дашкаарлатпаза эки. Үлетпүр бүдүрүлгелериниң, тудуг, садыг организацияларының, ажыл-агыйларның удуртукчулары бюджеттиг чагыдылганы чогумчалыг чорударынче ам-даа кошкак кичээнгей салып турар. Келир чылдың чагыдылгазынга ону болдурбазы — удуртукчу бүрүзүнүң арын-нүүрү.

Республиканың кайы-даа районунда ажылчын болгаш көдээ бижикчилеривис хөй. Оларның саны муң чедип турар. Ат салбаан (анонимка) чагаа бижиир чорук дугайын маңаа база катап чугаалаксадым. Редакцияга кээп турар чагааларның чамдык авторлары адын, фамилиязын, адазының адын тода, долу биживес: С.К.К., Монгуш, Салчак, Аяс, Сарыг-оол... деп каар. Ажылдап, чурттап турар чериниң адрезин айытпаан болгулаар. Бистиң-биле харылзаа тудуп, арга-сүме алыр дээн азы бир айтырыг дугайын сонуургаан кижи болза ындыг кылыра боор бе? Бир чамдык бижикчилер редакция ажылдакчыларының үе-шагын-даа бодавас, харын-даа оларның ажылынга шаптык кадып турарлар. Өске кижи адын тудуп бижээш, меге шүгүмчүлел кылып турарлар барын илереди-даа турар болгай бис. Бөлүк авторлар дээш улус ады тудуп бижиирлер база бар.

«Төрүттүнген хүнүңер-биле» деп рубрика адаанга байыр чедиришкиннерин солуннуң дөрткү арнында парлап турар. Байыр чедиришкиннери өртектиг дээрзиниң дугайын дыннадып, солунга каш удаа тайылбырны берзивисse-даа, квитанция чок, куруг сөстерлиг чагаалар келбишаан. Ындыг чагааларны архивтеп турарывысты, байыр чедиришкиннериниң өртээ амдызында 2000 рубль дээрзин база катап дыннадып тур бис.

Өг-бүле, күш-ажылчы коллектив бүрүзү келир чылда «Шынныг» болур дээш чагыдылга кампаниязынга идепкейлиг киржиңер!

Кызыл хоорайда чурттап турарлар «Шын» солунну бодунуң чурттап турар чериниң эң чоогунда турар «Тыва печать» бүдүрүлгениң киоскизинге чагыдып, келир чылдың эгезинден солунну хүн бүрүде оон ап туруп болур. Ынчаар чагыдарга өртээ — 2200 рубль. Ынчаар чагыдып алырга солунну почта хаарыкаандан эвес, а ол чагытканы киоскиден бодунуң алыр ужурлуун база катап сагындырып каалы.

Валентина САТ,
Чагаа килдизиниң эргелекчизи.

Араттар садыглап тур

КҮСКҮ ЯРМАРКАНЫҢ ХАЙЫРАЗЫ

Эрткен суббота эртенинде Кызылга соогу дегет—казыыр он бир градус болган. Ынчалза-даа араттар ярмарказын сонуургап көөр, оортан кандыг-бир бараан садып алыр дээн хоорай чурттакчылары төп рынок чоогунга оон-моон чыглып эгелээн. А ол аразында араттар кайын аңаа турарлар ийик, мурнап келгеннери-ле хоорайның Тыва эки турачылар биле Красноармейская кудумчуларының белдиринге, моон соңгаар хуу кижилер садыг-саарылга кылыр черге боттарының туруштарын база ээлепкен. Ыя ол бичии шөлчүгеш чоорту машина-балгат, кижи-биле дола берген. Араттарның күскү ниити республика ярмарказынга садыг-наймаа ынчаар эгелеп, бараан-сарааның олар чоорту сыгадып кирипкен. Кайнаар-даа баарга кижи-ле, кижи, ында чүү бар-дыр, дүгде чүнү садып тур, өртек-үнези чеже-дир деп айтырышкан, сонуургашкан. Ынчан ирт четкен мөге эрни-даа, өшкү ыдалаан аныяк оолду-даа, эъш-чемин эндере садып алган өг-бүлени-даа — кымны-даа көрүп болур турган. Ол-бо, ыңай-бээр шуушкан хөй кижилер аразынга республиканың арат болгаш тараачын (фермер) ажыл-агыйларының ассоциациязының президентизиниң оралакчызы Д. Б. Шожатка таваржы бергеш, каш айтырыг сонуургаан мен. Доржу Байкараевич кысказы-биле мынча дээн:

— Араттарның бо ярмарказы ийи дугаары-дыр. Биргизин бис колхозтар, совхозтар-биле кады эрттирген бис. Бөгүн маңаа 62 арат ажыл-агыйжылар кээр ужурлуг чүве. Башкылыы келгени бо-дур. Мында ам Чөөн-Хемчик, Сүт-Хөл, Бай-Тайга, Бии-Хем болгаш өске-даа районнарның араттары, тараачыннары кээп, боттарының эккелген бараан-нарын кызылчыларга болгаш хоорайның аалчыларынга садыглап эгелей бердилер. Көрүп тур силер, мында чүү-даа бар чүве-дир. Каа-Хемден келген «Бирюса» арат ажыл-агыйы солун бараанннарны — боттарының белеткеп алганы каттан кылган вареньезин, дузаан мөөгүнү садып тур. А тыва чем аймаан чугаалааш чоор боор, барык шупту бар-дыр. Бистиң араттарывыс болгаш тараачыннарывыс бо чылын багай эвес ажылдааннар. Ылаңгыя тараа аймааның бедик дүжүдүн Бай-Тайга, Бии-Хем, Сүт-Хөл, Каа-Хем, Таңды районнарның тускайлан ажыл-агыйже шилчээн өг-бүле, дөргүл-төрел кижилер коллективтери ажаап алдылар. Олар күрүне чагыынче 2600 тонна тарааны дужаап кирди. Ам-даа 1500 тонна тараа кирер, ынчангаш чыл төнчүзүнге чедир 5 муң тонна тараа аймаа күрүне шыгжамырынче урдунар. Мыя бо ийи-үш чыл дургузунда оларның саны өскен болдур ийин. Бир эвес 1991 чылда республикага 58 арат болгаш тараачын ажыл-агый турган болза, бо чылын оларның саны 2000 ажа берген. Оларның ажыл-херээн багай деп болбас. Олар артыкшылдыг продукция бүдүрүп алыр дээш ажылдап турарлар. Моон соңгаар шак мындыг ярмаркаларны квартал санында эвес, а ай санында район аайы-биле эрттирерин көрүп турар бис.

Шынап-ла, ярмаркага аъш-чем аймаандан чүү-даа бар болган. Ында колдуунда-ла тыва чемнер көвүдээн: өл-ааржы, быштак, дүлген эът, чиг эът, сметана, саржаг, тыва далган, өреме... Барык-ла машина бүрүзүнде эвээш эвес санныг дириг мал: хой, өшкү, ирт, серге. Садып алыкчы кижи туралааны садып алыр, а оон кадында үлетпүр бараанннарының садыкчылары — хуу садыгжылар рынокту л хүн долдур олурупкан. Хереглекчилер ынчан каяа көвей боорун олар кайын эндээрлер ийик. Аңаа-даа, дүгээ-даа баарга оочур-ла, оочур. Улус колдуунда-ла тыва чем аймаан кончуг сонуургаар болду. Ылаңгыя соктаан тараа, дээрбелээн далган айтырган кижилерге бо-ла таваржы бээр. Кызылчыларның бо чемнерге хереглели улуг болган. Ынчангаш чамдыкта шуут-ла: «Далган, тараанар эвээш-тир, чүге эндере эккелбес чүве ирги, олар дээрге, тыва кижиниң национал чемнери ышкажыл» дигилээн хомудалдар база үнүп тургулады. Ол черле чөп боор, ону араттар дараазында келирде думчуунга кертип алырлар ыйнаан.

Ол эртен бодунуң садыг-наймаазын кымны-даа мурнай доозупкан кижи — К. Б. Монгуш болган. Кызыл-оол Булугунович Чөөн-Хемчик районнуң Хөндергей суурда «Кара-Суг» арат ажыл-агыйының удуртукчузу. Ол эккелгени эвээш бараанннарын — далганын, саржаан, быштаан, чөкпээн, аржызын күрүне садыгларынга деңнээрге дыка чиик өртекке садыпкан. Улус ону дораан арылдырыпкан, харын-даа содаалажырынга безин чедер часкан. Ону чугаалааш, арат агроном аажок-ла каттырган чүве. Ол мынча дейдир: «Черле ындыг кижи мен. Кижилер холундан хөй акша ушта шаап алырын бодавас. Эрткен чылын мынчалган мен. Хандагайтыга кызыл-тас сөөртүп чедире бердим. Ону бир килограммны-ла 50 рубльге саттым. Улус арылдырып эгелей бээрге арткан хой, өшкүге орнаштыр саарып алган мен. Арат кижиге эрга-ла херек болгай. Оон башка амыдыраары берге апаар. Бо-ла чорааш чонумнуң сеткилин черле бодай бээр кижи мен. Кызып-кылайып тургаш, өстүрүп, ажаап алган тараамны Хөндергейниң кадыы багай кижилеринге, инвалидтерге, пенсионерлерге чиик өртекке саттым. А беш шоодай кызылтасты шуут халас бердим. Кады ажылдап, кады чурттап бир баг болуп чораан эш-өөрүн канчаар боор. Ийет, араттар ажылдаарга ажыктыг-дыр. Моон соңгаар-даа болза, черле бүдүрген бараанымның өртек-үнезин эмин эрттир улгаттырбас мен. Хоптакташ чоор ону».

(Төнчүзү 2-ги арында).

КИЖИ БҮРҮЗҮНГЕ АЖЫКТЫГ

Бо хүннерде солун, сеткүүл чагыдылгазы эгелээн. Бистиң Шуй суурда чагыдылганың чоруп турары мындыг. Шалын төлевирин күрүнелен хандыртынар организациялар: школа, эмнелге, көдээ Совет база пенсионерлер ажыл төлевирин ай санында холунга ап турар болгаш олар чагыдылгазын бо хүннерде эгелей берген. Чылдың-на хөй чагыдылганы кылып келген совхоз ажылчыннары чагыдылгаже ам-даа кирбээн. Моон кол чылдагааны, совхоз ажылчыннары май айдан эгелеп холга шалың ап көрбээн. Пенсия, уругларга дузаламчы акша албайн турар өг-бүлелер чагыдылга хамаанчок, хлеб өргээнге бергедежип турар. Бо талазы-биле чүгле бистиң совхоз эвес, а бүдүн район ындыг байдалда деп солуннардан номчуп тур бис.

Ынчангаш совхозтарның удуртукчулары, чагырга черлери, өг-бүле бүрүзү чагыдылгалыг олурар талазы-биле дарый хемчег албас болза хоржок апарды. Ынчанмас болза көдээ чон чүден-даа чыдып каап болур. Бистиң суурда радио сүг орта ажылдавас-тыр. Хурал-суглаа, лекция, беседа эрттирер даргаларывыс-даа ховартаан үе-дир бо, чагыдылга чок болза ат болган. Ынчангаш көдээ чон, ылаңгыя малчыннар чагыдылгалыг болур кылдыр кандыг-бир хемчегден алыр боор дээрзинге бүзүрээр-дир мен.

Арбай-оол КАНЧЫЫР.

Бай-Тайга район.

ЧАГЫДЫП АЛДЫМ

Солун чокта олуруп шыдавас бис. Өөм ээзи, уругларымны база ынчаар чаңчыктырып алган мен. Ынчангаш эң-не сонуургаар солуннарывыс «Шын», «Эне сөзү», «Тываның аныяктары», «Улуг-Хем», «Сылдысчыгаш», «Тыва Республиканы» албан чагыдып алыр улус бис. Кижи сеткили бичии-ле чүведен өөрүүр, хомудаар боор чүве. Бо үнер чылдың солуннарын дүрген чагытканым өөрүшкүден болган. Сагыш-сеткилим хомудадып, оалдап кээп турган чагыдылгам сөөлгү үш неделяда хүннүң келир апарган. Аңаа өөрээш, ол-ла солуннарны дүрген-не улаштыр чагыдып алган мен. Мээң-даа, өскелерниң-даа чагыдылгазының саадап турарының дугайында чөптүг негелдезинден районнуң харылзаа килдизи (начальниги Моңгун-оол Куулар) түңнел үндүргенинге аажок өөрүп тур мен.

Номчукчу кижи болганымда республиканың солуннарының дугайында саналымны бижикседим. «Шын» кижилерниң эң сонуургаар солуну болганда, ону үнелээр мен. Солунга үнүп турар чүүлдер өөредиглиг, солун, шын болуп турар. Ылаңгыя Сарыг-оол Кууларның, Таан-оол Хертектиң база көдээ бижикчилер Михаил Шүр-оол, О. Корода, Э. Тежит, К. Оолчугаштың бижээн чүүлдерин четтикпейн манаар-дыр мен. Өске солуннар база солун. Журналистер, бижикчилер тывынгыр болурга-ла, номчукчу солуннарга ынакшыыр. 1994 чылдың солуннарын, журналдарын чагыдып албаан эш-өөрүмнү, хадуңмаларны чагыдылгага идепкейлиг киржиринче кыйгырып тур мен.

Биче-оол МОНГУЛ-ООЛ.

Улуг-Хем район.

ЧАГЫДЫЛГА-94

Шаг-үе чежемейниң берге-даа бол,
алын алгаш, чагыдылган утпа, өннүк.
ын» 6 айда — 3200, 3 айда — 1600 рубль.
ыны херек, сеткилин оон ядаравас.

Ырак-чоокта янзы-бүрү болуушкуннар,
дык сүзүк, чаңчыл, чарлык, төөгү, медээ,
ры, чогаал, дуржулгалар, чарлалдар дээш,
наныштыг өннүүн чүнү дамчытпас дээр.

Неделяда эң көвей — 5 катап үнер,
омерлерин 7 килдис сиирип кылыр,
иитилел-политиктиг хоочун «Шынны»
арыдавайн, чагыдып ал, часпайн баар сен.

П.1

АБОНЕМЕНТ на газету
ШЫН
(индекс издания)
Количество комплектов
на 199 год по месяцам :

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12

Куда
(почтовый индекс) (адрес)
Кому
(фамилия, инициалы)

ПВ место литер
доставочная карточка
на газету
(индекс издания)
ШЫН

Стоимость	по каталогу	_____ руб. _____ коп.	Количество комплектов
	за доставку	_____ руб. _____ коп.	

на 199 год по месяцам :

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12

Куда
(почтовый индекс) (адрес)
Кому
(фамилия, инициалы)

КҮСКҮ ЯРМАРКАНЫҢ ХАЙЫРАЗЫ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Кулча биле Кызыл-оол Монгуштарның өг-бүлези Хендергейге «Кара-Суг» арат ажыл-агыйын бо чылдың эгезинде тургузуп алган. Ынчалза-даа оларның баштайгы базымнары үре-түңнелдиг болуп турарын оларның амгы ажыл-херээ көргүзүп турар. Олар бызаалыг ийи инектиг, 8 хаваннығ, 50 хире шээр малдыг. Оон ангыда, «ЮМЗ-3» деп тракторлуг, «ГАЗ-53» маркалыг бир автомашиналыг. Оларның кол херенгизи олдур. А уруглары кол дузалакчылары болуп турар. Бухгалтер уруу Анисья сан-хөө байдалын, оглу Аяс техника аймаан харыылаар, а сески класстың оглу Тамир мал ажылынга дузалажып, ажыл кылыр. Аязы комбайн, трактор, машина башкарып билир. Тамирни малга ынак дээш адазы аажок мактаар болду. Ол чөп. Ындыг дузалакчылар турда, араттап болбайн канчаар. А кадайы Кулча кайын-на анаа орар ийик, сүт-саан кылыр, оортан өске аъш-чем аймаа белеткээр — херээжен кижиниң өг-бүлезинге ажылы-ла хөй боор ышкажыгай.

Кызыл-оол Булутунович агроном кижи чүве-дир. Бо ажылга ол чурттаалгазының 33 чылын бараалгаткан. Сөөлгү үеде кадыы баксыраан, араттай бергени ол. Чогум-на ынчангаш ындыг ыйнаан: бодун ышкаш кижилерге сеткилин чиик ээн. Бо чылын бо өг-бүле кызыл-тастың эки дүжүдүн алган. Бир гектардан-на 20 центнер оранчок ажа берген. Оортан 35 тонна дүжүт алган. Оозунуң 30 тоннаазын Кызылдың тараа сайгарар бажыңынга дужаапкан. Ону олар бирги класстың кылдыр хүлээп алган. Ындыг болганда, бир тоннаның өртээ 110 муң рубль болган-дыр. Кызымак ниити бериимзесиниң түңнели ол-дур. Ам суласы бар: 25 тонна. Оортан күрүнеге 20, а артканын оранга чедирип алыр бодалдыг. Оон чаңгыс-ла хомудалы бар: 1,3 га черге картофель тарып алырга, оозун үер алгаш барган.

Даараазында А. М. Лапчаа-биле чугаалаштым. Ол өг-бүлези-биле Бай-Тайгадан келген. Анатолий Монгушевич мында «Шуй» каттыжыышкынында бактааган араттарны удуртуп турар. Каттыжыышкынга 17 арат ажыл-агый бар. Оларның алган ниити шөлү 981 гектар. Бо чылын олар 279 гектарны ажыглаар бодаап, ынчалза-даа оозу бүтпейн барган. Оортан чүгле 135 гектарга кызыл-тас, сула, арбай тараан. Ниити дүжүт база чер албаан: бир гектардан-на 7 центнер болган. Ортумак дүжүт ол. Ажаап алган дүжүдү бо: кызыл-тас 36, арбай 18, сула 50 тонна. Бут кырынга эки-ле быжыгып турул албаан улус канчаар боор, ам колдуунда-ла ол тараазы-биле солчулгалыг саарылга кылыр бодап турар. Бо талазы-биле ажылды Кара-Хөлге, Бай-Талга чорудар. Ында араттарның херенгизи кандыгыл? Араттарда 53 бода, 1084 шээр мал бар. Хаваннарлыг. Техника аймаа-биле шуут чегей: чүгле чаңгыс «ГАЗ-53» бар. Ынча арат өг-бүлениң чаңгыс-ла хөлгези ол. Ылангыя комбайн, трактор чок боорга дыка бергезин Анатолий Монгушевич улуг хомудал-биле чугаалап олурду. А совхозтан күскү дүжүт ажаалдазының үезинде дуза дилээрге, баштай ажыл-агыйны ажааттына берзин, чүгле оон соонда деп каар. Ону манап орарга, хайыраан тарааның ажаар хуусаазы эртип каар, улуг каража оон үнер. Ярмарка болуп турар хүнде Агар аттыг арат ажыл-агыйы Кызылга келген. Ону ооң оглу Агил Лапчаа удуртуп турар. Ол тускайлан ажыл-агыйже бо чылын шилчээн. Оглунда база-ла техника аймаа чок. Ынчангаш 10 гектар чериниң чүгле 2 газын чарган. Орта арбай тараан. Оон ийи тонна дүжүт алган. Ону чүгле боттары аъш-чемге ажыглаар, оон өске арга чок. Борта олар 40 килограмм далган, 10 килограмм саржаг, бир шоодай өл-аржы, он литр арага эккеп саарган. Дүлген болгаш чиг эът база бар. Өртээ ындыг-ла улуг эвес, ынчангаш ону садып алыкчылар мурнуун быдаажып турган, дораан-на садып апкан.

Күскү ярмарканың хайыразы кызылчыларның сеткилинге четкен бе, оларның херегледин хандырып шыдаан бе? Бо хүннерде кижи бүрүзүнүң акша-шалыңының лайы-биле байдалы ангы-аңгы болганда, бодалдар, сүмелер, күзелдер база ындыг янзылыг апаар, чаңгыс аай эвес. Ийет, кызылчыларның чамдыктары соктаан тараага, далганга шала өкпелеп чанганын, ол талазы-биле боттарының хомудалдарын республика ассоциациязының чамдык удуртукчуларынга дорт чугаалап турганын билир, дыңнаан мен. Ол шын боор турар. Ынчалза-даа ол чемнерни белеткеп, кылып алырының кайы хире шуут-түүн угаазы база-ла чогуур. Чүге дээрге чижээ, бир шоодай тараа соктап алыр дээн дижик. Ону кылып алырынга чеже хүн, чеже күш херегин ам чүгле бистиң кырганнарывыс сактыр ыйнаан. Чүге дээрге араттарның бо хүннерде оон артык ажыл-херээ база хөй, көңгүс чай чок болгай. Ылангыя оларның чамдык сула дээн чижектиг тараазы безин амга чедир ажааттынмаан-дыр. А оон ангыда мал-маган кадарар, көөр деп чүве база бар. «Тараа-быдаа ажаап алыр, ону арыглаар, сайгарар дээш, көңгүс чай алынмадывыс. Оон башка аъш-чемни оон-даа хөйнү белеткеп алтар турган бис» деп, «Кара-Суг» арат ажыл-агыйының удуртукчузу Кызыл-оол Монгуштуң менээ чугаазы хомудап чанган чамдык кызылчыларга харыы болуп арткай аан.

Бараннарның өртек-үнезиниң талазы-биле «өкпе-дарыш» чок хире болган чүве. Чүге дээрге араттар боттарының бараннарын күрүне садыглары-биле деңнеп алыр болза, оранчок чиикке, барык-ла 20-30 хуу кулу деңнелге саткан. Харын-даа чамдыктарының оон-даа чиик турган. Бистер рынок рынок-ла дижир болгай бис. Чогум бо ярмаркага ооң «арны» көзүлген бе? Ийе. Чүл ол? Арат кижи бодунуң бараанының өртээн боду доктаадып сатканы. Өскээр чугаалаарга, чижилгелиг байдалдың ынчан турганы. Чижээ, чаңгыс ол-ла бараанны, быштак, далган, аржы-даа болгай-ла, оларны чаңгыс аай өртек-биле сайгарбааны. Ол эки-дир. Ынчалза-даа кайы ырактан бээр Кызылче машина-балгады чок болганындан чедип шыдавайн барган араттар хөй болган деп билир херек. Ийет, ол-ла чорупту турган, араттар-биле чугаалажырга, чаңгыс-ла бергеге айтырыг — машина-балгат боор чорду. Ылангыя комбайн садып, тып алыры дыка берге. Оон калында ону садып алыр дээш чээли ап чадаан кижилер база бар-дыр. Бо айтырыгларны шиитпирлээринге дуза чедирерин республиканың болгаш районнарның араттар болгаш тараачыннар ассоциацияларының удуртукчулары холга алыры бөгүн негеттинип турар-дыр. Араттарга, тараачыннарга боттуг дуза көргүспес болза, оларның ажыглыери төп турган, өстүрүп алганы дүжүдү анаа-ла төттүгленип каар ийикпе, азы малчыннарның, хуу кижилерниң малының чөмиче шилчий бээр-дир. Моону кичээнгейге алза эки ышкаш-тыр.

Шаңгыр-оол ДОРЖУ.

МЕДЭЭЛЕР

КЫШТАГЛАРНЫ БЕЛЕТКЭЭН

Сүт-Хөлде «Ишкин» совхозтуң ажыл-ишчилери малга чем белеткээрин доскан. Бригадалар, звенолар демин кадып турган. бир муң ажыг тонна сигенни белеткээн.

Ажыл-агыйның малынга бээр чемнери белеткээринге Чаш-оол Ондар, Делгер-оол Түлүш, Байыр Монгуштуң бот-орулга-чарылгалыг звенолары хөй сигенни кезип, сараттаан.

Совхозтуң механизаторлары Ишкин-Аксының шыналарынга хөй чылдыг мал чемнерин бо чылын база тарып өстүрген. Ол сигенниң дүжүдү чаагай болган. Ону кескен звенолар бир гадан-на 63 центнер дүжүтү алган.

Бо хүннерде кыштагларже мал чемнерин чедирип турар. Ишкин өрү элээн каш кыштагларны септээн. Тудуг бригадири Көшкен-оол Монгуштуң звенолары Шом-Шумда үш кыштагны чаартып кылган. Ынаар кыштагларже мал чемнерин Иван Монгуштуң, Соруктуг Ондарның, Дамзат-оол Ондарның болгаш оон өске-даа чолаачыларның, механизаторларның кыштагларже мал чемнерин четирип турарының дугайын Ишкинниң суму чагыргазының даргазы Монгуш Көк-оолович Дадар-оол биске чугаалап берген.

Колдуунда ангор өшкүлерни өстүрериче углаңган ажыл-иштиг совхозта кыштагларны бо хүннерде септеп доозуптарга, малчыннар кыштагларже көжерлер.

Охемчик ОНДАР.

САВАҢ-НА, САВАҢ

Ажыл-агыйлар шөлдерде чаагай тараазын ажаап алган, сагыш чүү боор, ам ажык.

Ангыстарда оваа-оваа саваң эндерик. Малга ол база чем-дир. Ылангыя кыжын саваң безин тывылбастай бээр болгай. Ынчангаш шөлдерде хамык саваңны мал саза базып турары дыка хомуданчыг. Маңаа тодаргай чижек. Республиканың барыын кожууннарынче шөйүлген чазаглыг оруктуң кыдыында «УТКА 25 чылы» болгаш «Ак-Туруг» совхозтарының тараа шөлдеринде хөй чылгы, хой, инек таваар оъттап чоруур боор-дур. Хамык саваңны саза базып турар. «Ак-Туруг» совхозтуң Улуг-Ховуда сараат сигениниң мал чип эгелээн. Ынчангаш саваңны шалыпкын ажаап алыр ужурлуг.

Кызыл-оол КОМБУ.
Чаа-Хөл район.

ПРОВЕРЬТЕ ПРАВИЛЬНОСТЬ ОФОРМЛЕНИЯ АБОНЕМЕНТА!

На абонементе должен быть проставлен оттиск кассовой машины.

При оформлении подписки (переадресовки) без кассовой машины на абонементе проставляется оттиск календарного штемпеля отделения связи. В этом случае абонемент выдается подписчику с квитанцией об оплате стоимости подписки (переадресовки).

Для оформления подписки на газету или журнал, а также для переадресования издания бланк абонемента с доставочной карточкой заполняется подписчиком чернилами, разборчиво, без сокращений, в соответствии с условиями, изложенными в каталогах Союзпечати.

Заполнение месячных клеток при переадресовании издания, а также клетки «ПВ — МЕСТО» производится работниками предприятий связи в Роспечати.

Рыноктуң теви

ӨӨРЕДИЛГЕ ЧЕРЛЕРИНДЕ КАНДЫГЫЛ?

Сөөлгү үеде чүү-даа чүвениң өртек-үнезиниң уламна өзүп турары-биле холбаштыр чоннуң ангы-ангы кезектериниң амыдырал байдалдарының айтырыглары дыка чидигленип турар. Чижек-биле алырга, ам садыгларда үндүрүп турар ак хлебтиң өртээ безин 200 рубль чоокшулап турар. Ынчап кээрде хөй ажы-төлдүг өг-бүлелерге, эвээш акша-төгерик ап турар кедээниң чурттакчыларынга, пенсионерлерге, инвалидтерге дыка бергедеп келген.

Бо талазы-биле Кызылда чурттап, **өөренип турар** ортумак болгаш дээди өөредилге черлериниң сургуулдарынга, студентилерге база-ла белен эвес апарган. **Ынчангаш амгы үеде Кызыл хоорайның ангы-ангы өөредилге черлеринде уругларның, аныяктарның амыдырап, чурттап турар байдалдарының дугайында бистиң солунга бижип, ол талазы-биле тускай бөлүкке рейд кылырын Тыва Республиканың Чазаа даалганы берген. Ынчангаш ам чамдык черлерде ажы-төлдүң, өөреникчилерниң база сургуулдарның болгаш студентилерниң чуртталга байдалдары-биле таныжып көрээлинер.**

ХИРЛИГ ХЕП ОВААЛАНГАН

Рейд бөлүүнүң эң баштай четкен чери — Кызылда Дзержинский аттыг школа-интернат. Моон мурнунда чылдарда маңаа башкы училищези турган. Ам ооң кол ийи корпустарында уруглар өөренип, чурттап турар.

Школа-интернатта бо өөредилге чылында **250 өөреникчи бар.** Оларның хөй кезии өскүс болгаш хайгаарал чок уруглар болуп турар. Школа-интернаттың коллективиниң кол сорулгазы — кожууннардан болгаш хоорайлардан келген школачы өскүс, хайгаарал чок уругларны өөредип-кижизидери, оларны өй-шаанда ашкарып-чемгерер, иштики-даштыкы хептер-биле хандырары болгаш оларның культурлуг дыштанылгазын шын организастаары, кадыкшылын быжыглаары болуп турар.

Рейд бригадазының кежигүннери баштай-ла уругларның өөредилге корпузун хынап көрген. Чогум кайы-даа корпуста уруглар өөренир класстарның иштики дерилгези үениң негелдези-биле алыр болза, багай эвес чорду. Класстарда өөредилге-методиктиг стендилерни кылган. **Арыг-силиг, чылыдылга системазының ажылдап турары эки.** Ортумаа-биле алырга бир класста-ла 18-20 өөреникчи кичээлдеп турар. Школа башкы кадрлар-биле долузу-биле четчелеттинген.

Школа-интернат уругларны долузу-биле хандырып турар болганда оларның даштыкы идик-хеви колдуунда-ла чаңгыс аай: оолдар чаңгыс аай школачы формаларлыг, уруглар база.

Өөредилгеге ажыглаар номдептер, кыдырааштар, өңнүг карандаштар, ручкалар болгаш өске-даа чүүлдер амдызында четчир болгаш ооң курлавыры база бар дээрзин класстар башкылары чугаалап турдулар. Ындыг-даа болза школа-интернатка ам уруглар олурар **сандайлар болгаш столдар эргижиреп элээнинден ону солууру негеттинип турар.** Оон ынай база бир негеттинип турар чүүл — **өөредилгениң техниктиг херекселдери.**

Уругларның хандырылгазының дугайында чугаалап турган, маңаа оларның идик-хевиниң дугайында база айтыр херек. Школа-интернаттың коллективи уругларны неделя санында чуңдуруп, оларның иштики хептерин доктаамал солуп турар. Ол талазы-биле ажырбас. Ындыг-даа болза **уктар чедишпейн турар** (кижи билбес эвес, укту солуваас болза каш-ла хүн келеврге элеп каар болгай). Ынчангаш **эрги уктарны удаа-дараа чамап, септеп келирип турар.** Оон ынай кышкы тоннар болгаш курткалар бар. Уругларның **идиктер-биле хандырылгазы элээн бергедеп турар.** Школачы бүрүзүнге **идикти кезер кылдыр сес ай хуусаада берип турар.** Ындыг-даа болза, олар үр-даа болбаанда үстүп-частып, элеп каар. Ынчангаш катап идиктер садар дээрге хөй санныг акша-төгерик негеттинип келир. Бирээзе, ол.

Ийиде, эге класстарның өөреникчилеринге харын бүгүн, таарышыр-ла болза, кандыг-даа материалдан кылган идикти кедирип болур-ла ыйнаан. Ындыг-даа болза **улгады берген уруглар, үстүкү класстарның өөреникчилери шекпен эзы ол кеврлиг бөдүүн идиктерни кетпейн турар.** Билдингир-ле болгай, амгы шаг-үе чеже-даа берге болза, аныяктар чараш, шынарлыг болгаш модага таарышкан идик-хеп кедиксээр. Ынчангаш олар кышкы үеде безин бөдүүн тоннарны болгаш кидис идиктерни шоолуг кетпейн турар. Бир талазында чамдык уруглар дөргүл-төрелдеринге аар өртектиг идик-хепти саттырып алырга, өскелери база оларны өттүнүксээр болгаш бөдүүн хептерин кетпейн турарының бир чылдагааны ында болуп турар.

Каттышкан рейд

Амгы бо хүннерде школа-интернатта **эң бергелеп турар айтырыг хеп чуур чер** болуп турар. Ында тургускан (та каш чыл болган чүве!) үш машинаның ам чүгле чаңгызы мөлдүк-калдык ажылдап турар. Арткан ийизи шагда-ла үрелген. Ону кылыр дээрге артык кезектер шуут чок. **А хирлиг хеп, ак-чоорганнар хеп чуур черниң бир өрээлинде оваалаңы берген чыдар болду.** Цехте чуглан хөй идик-хепти, чоорганнарны хере базар машина чок, турбаан-даа. Бир херээжен ажылчын чаңгыс (!) илиир-биле хепти базып тур. А базар ужурлуг хеп оваа. Оон ангыда чунар-бажың доктаамал ажылдап, уругларны бөлүктеп чуңдуруп-даа турар болза, чунар-бажың иштинде хеп уштур **сандайлар шуут чедишпес.**

Уругларның чемгерилгезиниң дугайында чугаалаар болза, ажырбас деп болур. Аъш-чемни хоорайның «Школьная кухня» дээр төвүнден эккеп турар. Хүнде бир кижиниң чеминиң өртээ 800 рубль. Уругларны 5 хүн чемгерерге 1 млн. рубль болуп турар. Аъш-чемниң ассортиментизи чогум чүгээр. Кышкы үеге уткуштур картофельди, капустаны болгаш согуннаны база өске-даа чүүлдерни курлавырлаан. Ындыг-даа болза школада өөренип турар уругларның хөй кезии тыва националдыг болганда **тыва чемнерни доктаамал кылып турар** болза деп күзээшкин база бар. Чүге дизе орус кухняның кылган аъш-чеми-биле кызыгаарланыр дээр болза шын эвес. **Столовааның соодулга камералары үрелген.**

Школада уругларның кадыкшыл байдалын камгалаар талазы-биле тускай эмчи чок. Шалыны эвээш боорга кым-даа ажылдавас. Аараан уругларны хоорай эмнелгелеринче чорудуп, эмнеп турар. Бо чылын Подмосковьеге 5 уругну халас эмнеткеш эккелген.

Школаның транспорт аймаандан бир автобус болгаш бир чүък машиназы бар. Ындыг-даа болза олар эргижирээн, оларның байдалы ындыг-ла эки эвес.

Уругларның чурттап турар **общежитиелеринде байдал өске черлерге бодаарга дыка эки.** Өрээл бүрүзүнде мебель, орун-дөжек аймаа четчир, ханаларда долгандыр улуг-улуг хевистерни аскан. А шалада улуг паластар, орун бүрүзүнүң баарында черле база-ла улуг эвес хевистерни чаткан. Соңгаларда кежегелер шупту бар. Ындыг-даа болза чамдык өрээлдерде соңга кежегелери азар карнистер чок. Ону кадаар тускай пистолет болгаш специалист чок болуп турар. Өрээлдерде тургускан **телевизорларның хөй кезии ам ажылдавайн турар.** Чылдагааны — үрелген болгаш ону кылыр артык кезектер чок.

Школа-интернаттың коллективи эрткен чылын Эрзин районнуң **Нарында 70 баш хойну** Өөредилге яамызын таварыштыр садып алган. Бо кышка уткуштур сигенни Бии-Хемден белеткеп алган. Школаның үстүкү класстарының уруглары ангор дүгүнден аржыылдарны, моюн-ораарларны болгаш джемперлерни база өске-даа чүүлдерни боттары аргып, садып турары эки.

Школада дааранылга цеги доктаамал ажылдап турар. Ооң база кылдынган продукциязын саткаш, акшаны өөреникчилер-даа, школа-даа ажылдап ап турар. Ындыг-даа болза оон улуг түңнүг акша-төгерик кирбейн турар дээрзи билдингир.

Школада ниитизи-биле 122 башкылар, ажылчыннар бар. Өөредилге, ажыл-агый чорудулгазынга ол четчип турар. Ынчангаш үстүнде адаттынган четпестерни эдип, тодаргай хемчеглерни үе-шаанда аптар болза, бо өөредилге чылында школаның ажыл, амыдыралы элээн шуудай берип болур.

ДУЗА ХЕРЕК

Каа-Хем суурже чоруткан оруктуң оң талазында турар кедергей чараш бажың 4-5 чыл бурунгаар ажыглалга кирген. Ол дээрге Кызылдың башкы училищезиниң өөредилге болгаш чуртталга корпустары-дыр. Ындыг-даа болза училищениң девискээринче кирип кээривиске, тудугжуларның арттырып каан шлагы болгаш ооң чанында куруглап чыдар кедергей улуг шөлде бок аштаттынмаан болду. Кышкы үеде хоккей ойнаар кылдыр белеткээн шөлчүгешти чашпан дуй алы берген. Оон ындында чыдар шөлге хөрзүн эккеп төккеш, огород кылып, аңаа картофель, капуста дээш, өске-даа нога аймаа өстүрер болза эки-ле шөл-дүр дээрзиниң дугайында рейд кежигүннери аңаа чугаалажып турдувус.

Бо өөредилге чылында училищениң общежитиезинде 200 ажыг сургуул чурттап турар. Оларның аразында **күрүне хандырылгазында 95 кижи бар.** Ол 95 сургуулдуң чүгле 26-зы идик-хеп, аъш-чем-биле халас хандыртынып турар болгаш пособиени ап турар. Чогум профэвилел комитединиң хостаткан даргазы Вера Кунгааның чугаалап турары-биле алырга, ында өөренип турар өскүс-чавыс сургуулдар стипендиязындан ангыда **пособиелерни алыр арга чок болуп турар.** Чүге дизе оларның хөй кезии кожууннарда доктаамал чурттап турар болганындан оларның алыр ужурлуг акша-төгерии ында артып калган болгаш бо сургуулдарның чурттап, өөренип турар адрестеринче шилчиттинмээн болуп турар. Моон түңнелинде оларның ол алыр ужурлуг акша-төгерии доктаамал чурттап турар черлериниң заайы-биле дөргүл-төрелдери, чоок кижилери ап турар. Бо талазы-биле кончуг шын эвес дээрзин республиканың Улус өөредилге яамызының инспектору чугаалады. Бир эвес өскүс арткан сургуул кижи өөренир болза, аңаа 26 харга чедир пособиени күрүне төлээр. А бир эвес училище дооскаш, (хары ам-даа 26 четпээн болза), үш ай иштинде ажылдааш, акша-шалыңын аптар болза, оон ап турган пособиези үстүп каар болгаш оон ынай ону алыр эргези чок апаар.

Бо талазы-биле будулгаазыннарның бир чылдагааны чүл дээрге Тыва Республиканың Эртем болгаш өөредилге черлериниң талазы-биле комитеди өскүс-чавыс уругларның акша хандырылгазының дугайында үндезин болур документилерин училищеже үе-шаанда чорутпайн турар. Ынчаарга кожууннар чагыргалары, ол талазы-биле харылап турар черлер уруглар акша-төгериктерин өөренип турар черинден туда ап турар болзун дээш шуут хемчег албайн турар. Бир эвес өскүс-чавыс уруглар училищелен долу хандыртынып турган болза, оларның пособиеден алыр ужурлуг акша-төгериниң чартык кезии училищениң фондузунче база кирер ийик. А чогум училищениң бодунда акша-төгерик тудар, ону чарыгдаар дугайында **агар сан мынчага чедир чок.** Ону чүгле төпчүткен бухгалтерия таварыштыр санаашкыннар ёзугаар чорудуп турар.

Училищениң сургуулдары **стипендия кылдыр тус-туста 9 муң хире рубльди айда ап турар.** Ындыг-даа болза бо шагда тос муң рубль-биле чүгле хлебтеп болур. Ийи чаңгыс харын амданныг аар өртектиг чемни садып чип болур-ла ыйнаан. А кедер хеп деп чүве база-ла бар болгай. Бодап көрүңер даан, ында болза школаның улуг класстарын доосканы болгаш харын-даа ажылдап турган аныяктар бар болгай. Ылангыя кыс уруглар, оолдар сөөлгү үениң чаа моданың идик-хевин кедиксээр. Ындыг-даа болза училищеде ындыг аргалар амдызында чок. Маңаа хөй түңнүг акша-төгерик херек апаар дээрзи билдингир. Ынчангаш чамдык сургуулдар күрүне хандырылгазынга турарының орнунга каш акшазын бодап, оон-биле херек чүүлдер садып алыр дээш стипендия алырын бодаарлар.

Ам кыш келген. Ынчангаш сургуулдарга **кышкы чылыг тоннар, курткалар, бөрттер база чылыг идиктер аймаа херек.** Бо чүүлдерниң чамдызы бар-даа болза, ам-даа чедишпес. А чогум спорт костюмнери, колготкалар чедер.

Өөредилге корпузу-биле чуртталга корпузун тудуштур кылган болгаш өөредилге, ажыл-агый чорударынга мында элээн таарымчалыг байдаллар тургустунган. Ындыг-даа болза, чуртталга корпузунда **өрээлдер дыка дыкпыш** болуп турар. 3-4 кижи чурттаар өрээлдерде колдуунда 6-7 кижи чурттап турар. Чамдык өрээлдерде орунннарны сырый тургусканындан удуурда чыткан бир кижиниң ашкаш, оон софада чүгле бодунуң орнунга чыдып алыр безин черлер бар. Оон ынай сургуулдар кичээл кылырда өрээлге ээлчежип турар. Шупту эвес-даа болза, 2-3 кижи хары угда онаалга кылып апкы дег делгем өрээл чок.

Бир бергелеп турар чүүл — чуртталга корпузунуң өрээлдеринде сургуулдарның аъш-чем сугар соодукчулары чок. Училищениң директору М. Саая бистер-биле өрээлдер кезип турган дыка хомудап чугаалаар чорду. Амгы үеде сургуулдарның чамдызы аъш-чемин өрээлге белеткеп, бичии чем курлавырларын соңгалар баарында салып турарлар. Эът, сүт болгаш үрелиичел продуктулар шыгжаар чер чок. Ынчангаш башкы училищезиниң сургуулдарынга улуг эвес **соодукчулар** кончуг негеттинип турар.

Чуртталга корпузунуң ниити кухнязынга чем кылып ижер **электри плиталары ам шуут саңдан үнген.** Ында бир өрээлде үрелген плиталарны чыып тургузуп каан. Оларның шуптузунуң конфоркалары өттенип, бузулган, ажылдадыр туалары чок болуп турар. Ынчангаш сургуулдар боттарының тус-тус өрээлдеринде чаңгыс конфоркалыг плиткаларны ажыглап турар. Ындыг плиткаларга кыска үе иштинде чем кылып иже каалтар арга чок болбайн аан. Бир эвес бо бүгү моон соңгаар ынчаар турар болза өрт үнүп, улуг айыылга чедирип болур.

Бо айыттынган чүүлдерден ангыда, башкы училищезинге **телевизорлар, мебель аймаа** база дыка негеттинип турар. Турган эрги мебель үрелген, саңдарааш.

Ынчангаш бистиң келир үедеги башкыларывысты белеткеп турар черивис — Кызылдың башкы училищезинге материалдыг болгаш моральдыг дуза негеттинип турар-дыр.

ХЕВИСТЕР, МЕБЕЛЬ ЧОК-ДАА БОЛЗА...

Республиканың уругларның уран чүүл школазы эрткен чылдан бээр хоорайның 32 дугаар садигиниң бир чартынында көжүп кирген. Бо хүнде мында 75 өөреникчи 6 өрээлдерде чурттап турар. Олар 1-ден 9 класстарда өөренип турар болгаш хөгжүм база чурулга талазы-биле баштайгы базымнарны кылып эгелээннер. Эрткен чылын ук школаның 13 доозукчуларының 11-и республикадан дашкаар ангы-ангы өөредилге черлеринче кирген. Ол дээрге Санкт-Петербургтуң, Казаньның, Новосибирскиниң, Москваның болгаш өске-даа улуг хоорайларның чурулга, хөгжүм талазы-биле дээди база ортумак өөредилге черлери-дир.

Амгы үеде ук школада өөреникчилерниң өөредилгези болгаш чуртталга байдалдары элээн шуудай берген деп болур. Садиктиң бир талазында улуг корпустуң өрээлдеринде орун-дөжектерни тургускан болгаш чамдык улуг өрээлдерде 20-25 кижи интернат хевирлиг байдалдарда чурттап турар. Школа-интернатка деңнээрде мында дыка бөдүүн: аар өртектиг улуг-улуг хевистер-даа, хөй мебель-даа мында чок. Ындыг-даа болза, школаның өөреникчилери-даа, башкылар-даа бо талазы-биле улуг хомудал чок болду. Харын «Тывазаготпродпром» каттыжыышкыны оларга улуг дузаны чедирип турар дээрзиниң дугайында башкылар чугаалап турду. Чоокта чаа ук каттыжыышкын школага сандайларны болгаш телевизорну садып берген болду. Школаның өөреникчилери чамдык үелерде Кызылда улусчу чогаадылга бажыңында база кичээлдеп турар. Оларны школаның автобузу-биле сөөртүп турар.

Ук школа телевиолит өөредилгени база организастап турар. Чижээлээрге, фортепианога бир ай өөренир болза бир муң рубльди төлээр. А баян класзынга болза 600 рубль болуп турар.

Школада бо чылын 56 өскүс уруглар өөренип турар. Оларның 6-зы бүдүн өскүстер. Оларның чемгерилгезин республиканың Культура, кино болгаш туризм яамызы бодунуң акша-төгерии-биле чорудуп турар. Уругларның кадыкшыл байдалдарын камгалаар, хайгаараар талазы-биле мында бир эмчи болгаш бир сестраны тургускан.

Бо бүгү байдалдардан алгаш көөрге, уругларның уран чүүл школазында дыка улуг бергедээшкиннер чок. Өөредилге болгаш мында ажыл, амыдыралдың байдалдары чүгээр болуп турар. Школаның башкылар коллективиниң чугаалап турары-биле алырга, бо өөредилге чылын эки организастап, ону эки доозуп болурунуң аргалары бар.

КЫШ АЖАРЫ БЕРГЕ

Рейд кежигүннери республиканың Культура, кино болгаш туризм яамызының общежитиезин база хынап көрген. Общежитиениң комендантызы Владимир Афанасьевтиң чугаалап турары-биле алырга, мында 80 кижи чурттаар ужурлуг турда, херек кырында 101 кижи чурттап турар. Сургуулдар дыка эвээш стипендияны ап турар. Башкы училищезиниң сургуулдары 9 муң рубль ап турар болза, мында **3 муңдан шоолуг улгатпас.** Сургуулдар аъш-чемин өрээлдерде хире-шаа-биле белеткеп чип турар. **Соодукчулар мында база чок.** Сургуулдар бичии аъш-чеминиң курлавырларын соңгаларда азып алган болду.

Общежитиениң **сантехниказы дыка эргижирээн.** Чунар өрээлдерде болгаш туалеттерде суг долган. **Хоолайлар дыка хөй черлерде эргижирээн болгаш суг төктүп турар.**

Өрээлдер эжиктери эргижирээш үрелип турар. Ону дарый солууру негеттинип турар.

Бо общежитиениң бо чүүлдерин дарый кылбас болза, кыш ажары берге

Рейд бригадазының кежигүннери: Марита УДУМБАРА, Улус өөредилге яамызының инспектору; Мария ОСКЮЛЮК, Культура, кино болгаш туризм яамызының ажылдакчызы; Седип МОНГАЛ, Тыва Республиканың Чазааның ажылдакчызы; Ольга ПРОЦЕНКО, «Тувинская правда» солуннуң корр; Виктор КАРА-САЛ, «Шынның» корр.

Дүвүрелдиң чагаазы

ЧЕТПЕСТЕРНИ ЧАЙЛАТСА

Сүт-Хөл кожууннуң Кызыл-Тайга суурда сагыш-сеткилди дүвүреди келир айтырыглар-ла хөй. Ол суурда тускай электрик кижи чок. Моон мурнунда электри чагызының үзүлген дузаанга мал-маган туттунуп өлүп турду, бир чуртталга бажыңы база өрттенди. Ам дагын катап ындыг айыыл болза канчаарыл? Бо ажылга хөй чылда ажылдап келген ол суурнуң чурттакчызы кижини халап каапканының чылдагааны билдинмес. Хүн бүрү доктаамал хайгаарап турар электрик чокта канчап-даа таарышпас. Үрелиишкин, өрт айыылы-даа үнүп кээр-дир. Сайгылгаанның кужу бирде улгадып, бирде бичелеп турарындан хөй кижиниң телевизорлары үрелип, өртенип калды. Чамдыкта шак деңнеп алыр безин арга чок апаар. Радио дыңнаваанывыстан бээр үш, дөрт чыл чедип тур бис. Өскээр чугаалаарга көөр каравыс, дыңнаар кулаавыс чок. Бо мындыг [illegible] үеде дүмбей-караңгы болурга, бергезин чүү дээр.

Солун, сеткүүл та чеже хонгаш кээп турар чүве. Чыглып калган солуннар номчуурунуң халалыын канчаар. Черле ынчаш шупту чүве чаңгыс оруктай берди.

Кызыл-Тайга суур Тывада эвээш чурттакчылыг черлерниң бирээзи. Ында чели тудуг ам-даа ажыглалче кирип чадап каан. Армян өөнүктерниң «бүрүп» кылдыр кылып бергени чунар-бажыңы ам алды чылдың иүүрүн көре берди. Иштинде херекселдери-даа «дойлаттынып» калды. Чаржалашкан дег оон чанында шала кылдынган ыяш чунар-бажың тудуу база ондап-ыстап турупкан. Та кажан-чежен доостур тудуглар.

Бо бүгү четпестерни, рынокка сылдап алгаш, чыдырып-ла турбайн, дарый хемчеглер ап, хөделири негеттинип келбээн бе?

Саидю ТЮЛЮШ.

Кожуун эмнелгези бөгүн

АЛДАНГЫ АРТТЫҢ БЕДИИНДЕ

Шаг таа-биле турбас, савылдак көгү-биле чытпас. Төре аңдарлыр, төөгү коптарлыр. Өгбелерниң ызыгуур салгаан бо чугаазының утказы ханы, үндезиниг, достуг. Өртемчейде назын өйлүг. Өөнүң эжиин мөңгеде дүптүп, шоочалап алган албаты чок! Эрте-даа бол, орай-даа бол кижи амытан эрлик оранынче кыйгырты бээр. Богда бурган боду безин бодараарын билбээн дижир...

Муң тос чүс чылдар үезинче хая көрнүр болзувусса, хуу амыдыралдыг, ужук-бижик чок, хемнер уннарынга, сыннар баштарынга, шынаа-шөлдерге тоаап, көшкүн амыдыралдың төнчүзүн көрген өгбелеривис иштикиниң, даштыкының эрге-дужаалзыраактарынга, мөлчүкчү, харам байларга бараалгап, хилинчээн көрүп келдилер. Эмчи, эмнелге чок турган үеде согур-шөйүнүг, улуг-шивишки, быжар-думаа дээш, оон-даа хөй өлүмнүг аарыглардан аал-оран-биле үре-салгалы, ажы-төлү чок кылдыр кырлып чорааннар барын өле баштыгларывыс төөгүнүң ужуралындан сактып чугаалажып чордулар.

Чогаал ажылынга күжүм шенеп, тыва литературага улуг-хуузу киирерин оралдажып чоруур болгаш каш чыл бурунгаар бижээним, Тыва АССР-ниң алдарлыг эмчизи Зинаида Степановна Ганушка тураскааткан «Чырып чорзун» деп эгелиг шүлүглелимден каш одуругну мында ажыгладым.

Шинчээш берген амы эми
Шинек киирип, күжүм немээн.
Чурттталганы уламчылаар
Судалымда катчы берген...

Чадаанада төп кожуун эмнелгези 1933 чылдың ноябрь 5-те ажыттынган. Бо чылдың ноябрь 5-те алдан харлаарынга тураскааткан республика чергелиг байырлалын эрттиреринге белеткенип эгелээнин, ачы-буян марафонунуң планын чогаадып тургусканын дыңнааш, кожуун эмнелгезиниң кол эмчизи Аркадий Александрович Начындан «Шынның» номчукчуларынга чугаалап бээри-биле дараазында айтырыгларны салдым:

— Аркадий Александрович, чүгле хоорай эмнелгезинге хамаарыштыр чугаалаарга, ниитизи-биле чеже кижи ажылдап турарыл? Дээди болгаш ортумак эртемниг эмчилерниң саны кажыл?

— Районнуң төп эмнелгезинде одакчылар, поварлар, аштакчылар, таныылдар, чолаачылар болгаш оон-даа өске мергежилдиг ажылчыннары-биле каттыштыр санаарга, ниитизи-биле 638 кижи бар бис. Оон иштинде эмчи кадрларның саны 210. Дээди эртемниг эмчилер 36 кижи чоннуң кадыкшылын быжыглаар дээш мергежилиниң аайы-биле төлептиг бараан болуп ажылдап турарлар. Салдынган айтырыгның утказы эмчи кадрларже угланган-дыр. Ынчангаш ажылывыска хамаарыштыр база чугаалаксап тур мен.

Чадаананың төп эмнелгезинге дээди эртемниг эмчилер келгеш, чонга мергежилиниң аайы-биле буяныг ачы-дузазын чедирип, макталдыг ажылдап эгелеп чорда-ла, республика төвүнче дешиидип аппаар таварылгалар эмнелгениң дээди билиглиг кадрлар-биле четчелээшкининге болгаш чоннуң кадыкшылын быжыглаарынга багай салдарын чедирип турар. Чонга хүндүткелдиг, ат-алдары алгаан кезер эмчилер Д. М. Кара-Салды, В. С. Ховалыгны, ниити аарыглар эмчизи Н. С. Ооржакты Кадык камгалал яамызы Кызылче дешиидип аппарганындан оларның орнунга ажылдаар, дээди эртемниг, дуржулгалыг кадрлар чок, белеткээшкинге таваржып турарывыс чажыт эвес. Бо айтырыгны лоп дүвүрээзинниг-биле көдүрүп турганы-даа чөптүг.

— Аркадий Александрович, аараан кижилерни чыттырып эмнээр салбырларда эм-таң, аъш-чем, солуп кедер хеп аймаа-биле хандырылга кандыгыл, номчукчуларга сонуургалып көрүнерем, хомудал бар бе?

— Бо хүннерде рынок үезин чурттап эртип турар бис. Ону чон эки билир. Ниити хандырылганы кысказы-биле чугаалаарга, сезен чылдар үезинге деңнээрге, мактаныптар чүвевис чок. Ынчалза-даа чыттырып эмнээр салбырларда аъш-чем четчир, чондан хомудал чок. Эмни аптека дамчыштыр ап турар бис. Чамдык чугула эмнер тывылбайн барган таварылгада аарыг кижилерниң төрелдери бар черинден сураглап чораш тып эккээр-ле-дир.

Хеп аймаан чугаалааш кандаар. Өртек талыйган. Чугапөс аймаа ховартаан. Ынчалза-даа амдызында аарыг кижилерге кедириптер эрги-сарты идик-хевивис, орун-дөжек херексели муң-не бар.

— Кыш бодунуң ээлчээнде келген. Бедик сыннар баштарында хар кестүп чыдар апарган. Келир кышка белеткелиңер кандыгыл? Район эмнелгезиниң тудуг баазазы четчир бе?

— Кышка белеткел багай болур чүве болза, аарыг кижилерни канчап хүлээп алыр боор. Чайны дургу сакпак алаан өйүп, дүвүредип келген айтырыг-ла ол болган. Ажылды хүлээп алганымдан бээр үр болбазымза-даа, эмнелгениң удуртукчуларының септелгеже чогуур кичээнгейни үезинде салып турганың мурнунда чылдарда эскерип турган мен. Дилиг материалдары, дозу, соңга шили, кадаг, хаалга шивээзи тып алыры амыр эвес болган. Оон аңгыда оларның өртек-үнези адап четпес бедээн. Ажыл-агый эргелекчизи Тогаачы Шимченгир башкаргаш, септелгени багай эвес организастады. Кезип эмнээр салбырда болгаш өске-даа өрээлдерде эргижирээн шалаларның кырында чуга чалыгларын чамап, чамдыызын чаарткан бис...

Келир үеле дүвүренчиг айтырыг — эмнелгениң тудуг-суурунуң бажыңнарының эргижирээни. Үндүр бижиир чези эрткен тудуглар хөй. Бора-Булак ховузунуң аксында, шериг кезээ турган черде тудугларны санааваска, аарыг кижилерни хүлээп ап, шинчип турар ийи каът, малгаш тудуувустан өске идегелдиг оран сававыс чок деп чугаалап болур мен. Бо айтырыг талазы-биле дилегни кожууну чагыргазын дамчыштыр Кадык камгалал яамызынче киирген чүве. Ону чоокку үеле шиитпирлээрин үе көргүзе бээр боор.

— Дээди эртемниг эмчилерни райондан дешиидип аппаар деп үстүнде чугааладыңар. Ам үстүнден тыртыра берги дег хорам кадрыңар бар бе, Аркадий Александрович?

— Чок боор бе. Мээң оралакчым, Тыва Республиканың улус депутады Эртине Сүлдемович Доңгакты Кызылга эмчилер өөредип белеткээр башкы кылдыр алгаш баар хире апарган. Аттырып аарыын чугаалажып, Кызыл чедер ужурга база таварыштым.

— Бистиң республикага хамаарыштыр чугаалаарга, эң улуг хоорайда 60 харлаар улуг эмнелгениң удуртукчузу-дур силер. Чонга буян кылып, кижилерниң кадыкшылын быжыглаар буянныг үүле-херекке бараан болган коллективилер эрткен төөгүзүнге хамаарыштыр хоочуннарны сактып, оон төөгүзүн номчукчуларга кысказы-биле сонуургадыр арганар бар бе?

— Бистиң район эмнелгези 1933 чылдың ноябрь 5-те ажыттынган деп үстүнде чугааладым. Эмнелгениң төөгүзүн көргүскен чуруктарлыг альбомну кылып турар улус бис. Ол альбомда чугаалап турары, баштайгы улуг эмчини ССРЭ-ден чалап эккелген. Фамилиязын Бузулов дээр. Адазының адын, адын биживвээн болган. Ол эмчиге аарыг улустуң чугаазын тыва дылдан орусче фельдшер эртемниг Карбы Кара-Сал деп эмчи очулдуруп берип турганныр. Узун даңзы ёзугаар алыр болза, улуг эмчилерниң саны, ажылдап, солчуп турган чылдары шупту бижиттинген бар. Оларның чамдыызын адаайн: Допчу Маңнай-оолович Кара-Сал, Альберт Шожалович Монгуш, Валерий Самбылдаевич Ховалыг, Юрий Павлович Щербаков, Санды Салчакович Шыырап, Мөңгүн-оол Тамбаевич Оюн, Александр Доткан-оолович Ооржак...

Район эмнелгезиниң ажылдакчылары чорааннардан ниити аарыглар эмчизи Зинаида Степановна Ганушка Тыва АССР-ниң алдарлыг эмчизи, Хамаатчы Суруновна Саая Тыва Республиканың кадык камгалалының алдарлыг ажылдакчызы деп бедик аттарга төлептиг болганынга чоргааранып чоруур бис. Эмнелгениң 60 харлаанынга Тываның бүгү булуңнарындан аалчылар — бо эмнелгеге ажылдап чорааннар, аарыындан адырлып, сегип үнген өргүн чоң дээш кымнарны келбес деп. Боду барыксап-келиксеп-даа турза, ажыл-ижинге чардыккаш, четтикпейн баар кижилер база турул болур. Ынчангаш район эмнелгезиниң ноябрь 5-те эртенгиниң 10 шакта эгелээр ачы-буян марафонунуң 142212 дугаарлыг агар санынче дузаламчынар шилчидип болуруңарны дыңнадып тур бис: **«Чөөн-Хемчик ТКЭ. Чадаана хоорайда агар сан № 142212»** деп бижип каар.

— Аркадий Александрович, сөөлгү айтырыг. Ажык-чарның тевии-биле ламаларның, хамнарның бажы ковайып, шаңкеңгирген даажы чаңгыланып, дүңгүр тыкынейнип турар апарган-дыр. Маңаа хамаарыштыр чүнү чугаалап болур силер?

— Национал чаңчылдарның эгиттинип турары дээш сеткилим өөрүп чоруур. Ажыы-биле чугаалаарга, караавыс ырак шыл, кулаавыс дыыжы апарган. Авамның ачазы лама чораан кижи-дир. Ынчангаш авам ызыгуур салгаан. Боттарывыс сүзүглел чоруур дарыналавлыг бис. Ол чажыт эвес. Хоочураан аарыгны кандыг арга демнештирип алгаш когун үзерил? Аар аараан кижиниң амызын канчап алырыл? Бо айтырыглар эмчилеп эгелээнимден бээр мени дүвүредип чораан. Кожавыс Хайыракан суурда чурттап орар бир кырган бар. Тываның Урга хамнарындан арткан чаңгыс кижи ол. Дериг-дүңгүр эдилеп чораан Сүрүн-оол Куулар-биле ижин-кара чокка чугаалажып, демнежип ажылдаарын сүмелээр деп бодап чоруур кижи мен.

Төрүттүнген черим Хөндергей. Тывага сураглаан талантылыг кижилерниң өзүп тараан уязы ол. Школачы чылдарымдан-на шүлүк чогаалырын оралдажып келдим. Пөрүк, дидим эвезим-биле чогаалдарымны кымга-даа көргүспээн, сайгартпаан мен. Шүлүктерим хөй. Үстүнде салдынган айтырыгларга харылап доозуп тура, лама, хамнарның, эмчилерниң демнежип ажылдаарын күзээн одуруглардан киирейн:

Аравыста сүлчээ быжыг
Лама, хамнар, эмчилер бис.
Аарыгга акташ диртиң,
Алдар чедир ажылдаар бис.

Интервью бергениңер дээш «Шынның» номчукчуларының мурнундан өөрүп четтирдим. Чоруунар чогузун, Аркадий Александрович!

Аракчаа ОНДАР.
Чөөн-Хемчик район.

КОМИССИЯГА ДААСКАН

Чоннуң экономиктиг болгаш социал камгалалының кол угланыышкыннарының талазы-биле Тыва Республиканың Чазааның, Профэвилелдериниң Тыва республика чөвүлелиниң болгаш ажыл берикчилериниң болгаш саарлыкчыларның төлээлекчилериниң арасында 1993 чылда чардынган Дугуржулганың күүсеттинип турарының дугайында доктаалды Тыва Республиканың Чазаа болгаш Профэвилелдериниң Тыва республика чөвүлели бо чылдың октябрь 15-те хүлээп алган.

Тыва Республиканың Чазааның болгаш Профэвилелдериниң Тыва республика чөвүлелиниң доктаатканы болза:

— тариф-керээ кампаниязының дугайында болгаш Тыва Республиканың Чазааның, Профэвилелдериниң Тыва республика чөвүлелиниң болгаш ажыл берикчилериниң болгаш саарлыкчыларның төлээлекчилериниң арасында 1993 чылда чардынган Дугуржулганың күүсеттинип турарының дугайында дыңнадыгны хүлээп алыр болгаш ону массалыг информацияның чепсектерин дамчыштыр республиканың чонунга дыңнадып чедирер.

— Тыва Республиканың Чазааның, Профэвилелдериниң Тыва республика чөвүлелиниң болгаш ажыл берикчилериниң болгаш саарлыкчыларның төлээлекчилериниң арасында Дугуржулганы моон соңгаар чарарының болгаш ону социал-күш-ажыл хамаарылгаларын таарыштырарының талазы-биле үш таланың комиссиязының алырлар аайы-биле тариф дугуржулгаларын болгаш коллективтиг керээлерни ажылдап кылырының баазазы кылдыр ажыглаар болгаш 1994 чылдың Дугуржулгазын чарар талазы-биле белеткелди 1993 чылдың октябрьда эгелээр болгаш 1993 чылдың ноябрьда — чугаалажыышкыннарны кылып эгелээр.

— Тыва Республиканың Чазааның, Профэвилелдериниң Тыва республика чөвүлелиниң каттышкан хуралынга чугаалажып көөрү-биле ол Дугуржулганың боттанып турарын контрольдаары-биле болдунар чүүлдерни ажылдап кылырын бир ай дургузунда боттандырарын социал-күш-ажыл хамаарылгаларын таарыштырарының талазы-биле үш таланың комиссиязынга дагзыр.

— Чаа-чаа хоойлужудулга болгаш нормативтиг документилерни ажыглавышаан, республиканың алырлар аайы-биле профэвилел комитеттери-биле каш коллективтиг керээлер чарарының талазы-биле семинарларны эрттирерин республиканың министерстволарынга, күркомитеттеринге болгаш ведомстволарынга сүмелээр.

Чаа-Хөл кожуун чагыргазында

ЧЕР АЖЫГЛАЛЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА

Чаа-Хөл кожуун чагыргазының ээлчеглиг коллегия хуралынга чер ажыглалының дугайында айтырыгны чугаалашкан. Ону аңаа база катап чугаалашканы таварылга эвес, ол айтырыг кожуунда болур-чогуурубиле шиитпирлеттинмейн турар.

Амгы үеде кожуунда оон ниити 290 муң га шөлүнден 114 муң га көдээ ажыл-агыйда ажыглалдыг черлер боор турар. Арткан кезии одар-белчиир. Тараа культуралары — 14 муң га черни ээлээн.

Күрүне, кооператив бүдүрүлгелеринден, чурттакчы чондан черни ажыглааны дээш 11 миллион рубль үндүрүг кирер турбуже, бо үеге чедир чүгле 2 миллион хире рубль үндүрүг кирген боор турар.

Совхозтарда безин черниң ажыглалы дыка четпес. Оон бир чижээ бо. «Ак-Хем» совхозтуң Аймыырлыг суггарылга системазында 60 ажыг га суггаттыг чер ажыглал чок, чашпан-биле шыптынган чыдып турар. Ында 270 га черниң чайгы андарылгазын чорутпаан. Өске-даа совхозтарда черниң агротехниктиг болбаазырадылгазы четпес.

Коллегия хуралынга Тыва Республиканың чер курлавырының болгаш оон тургузуунуң талазы-биле комитеттиң даргазы А. Т. Сотпа, ол комитеттиң коллегия кежигүннери, адырларының удуртукчулары олуржуп, чер реформазының болгаш черге өнчү дугайында хоойлуларның негелдезиниң кожуунда четпес күүсеттинип турарын боттарының саналдарынга чугаалааннар.

Кожуун девискээринде чер ажыглалынга дорт хамаарылгалыг албан черлеринде чугула бо ажылдың канчаар чорупп турарын тодаргай бижип көргүскен кандыг-даа янзылыг бижимел документилер чок, чижээ, чеже га тарылга, сиген кезер черлерни, одар-белчиир шөлдерни канчаар ажыглап турарын айтыр ужурлуг. Ол болза кончуг хынамчалыг кылыр ужурлуг ажыл-дыр. Черле ынчаш чер ажыглалының дугайында документилерни бууглаа эвес, ханы үндезиниг, хынамчалыг тургузары чугула.

Чугула бо ажылдың талазы-биле хыналданы кожуунуң чер реформазының комитеди барык бүдүн чыл ажыг үениң дургузунда чүгле алды удаа чорутган. Ол хыналдаларының түңнелдери тодаргай эвес, боттуг кылдынган чүүлдер эвээш.

Чаа-Хөл кожуунда бир кижиге ортумаа-биле 15 га көдээ ажыл-агыйга ажыглалдыг чер болгаш 1,4 га тарылга шөлү онаажып турар. Тыва Республиканың «Черге өнчү дугайында» хоойлузунуң негелделерин ёзугаар алыр болза, ынча черни ажыглап турган, чурттакчы кижи ол дээш үндүрүг төлээр ужурлуг. А бир эвес ол хире хемчээлдиг аңаа онаажыр хуу өнчү черин долузу-биле ажыглавайн турар болза, ону ажыглап турар күрүне азы өске-даа хевирлиг бүдүрүлге черинден ону ажыглааны дээш тускай төлевирни бодунга эгидип алыр эргелиг. Оон ниитилел бүдүрүлгезинге киириштирген эт-хөреңги хуузу база ындыг.

Черге хуу өнчү дугайында хоойлунуң бо кол негелдези болгаш өске-даа айтырыгларын чурттакчы чонга тодаргай, чедингир кылдыр тайылбырлаарын кожууннуң чер реформазының удуртукчулары эреңгей боттандырып турарын коллегия хуралынга айыткан. Каттышкан коллегия хуралы кожуунга чер ажылының ажыктыын бедидер талазы-биле, тодаргай хемчеглерни боттандырарын көрген доктаалды хүлээп алган.

Анай-оол ДАРЖАА.

ТӨП СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ ХУРАЛЫ

МОСКВА. (РосИТА-СЧТА-ның корр.). Федералдыг Хуралга соңгулдалар талазы-биле Төп соңгулда комиссиязының октябрь 21-де болган ажык хуралынга Москваның, Санкт-Петербургтуң болгаш оларның областарының округтарының соңгулда комиссияларының даргаларын бадылаан. Федерацияның бүгү субъектилериниң арасында эң хөй округтар Москвада — 15, соңгу найысылалда сес боор турар. Оон мурнунда ийи хүнүң иштинде Төп соңгулда комиссиязы республикаларның, крайларның, областарның болгаш автономияларның округ соңгулда комиссияларының удуртукчуларын бадылаан.

Ниитизи-биле Россия Федерациязы Федералдыг Хуралдың Күрүне Думазынга болгаш Федерация Чөвүлелинге соңгулдалар талазы-биле 225 округтарга хуваттынган.

Эң-не кысказы-биле

парламагадан медээлер

МОСКВА. (РосИТА-СЧТА-ның корр.). Россияның чаа парламентизиниң Күрүне Думазынга болгаш Федерация Чөвүлелинге соңгулдаларга белеткел ажылдары Россия Федерациязында улам калбарып турар.

* * *

Нева хемниң эриктеринде хоорайда соңгулда мурнунуң бир бөлүүн тургускан болгаш ында ол хоорайның болгаш областың хамаарылбас профэвилелдериниң каттыжыышкыны база үлетпүр, тудуг черлечиниң бүдүрүлгелериниң, эртемниң транспорттуң болгаш харылзааның ассоциацияларының эвилели кирген.

* * *

Челябинск областың үлетпүр ээлериниң болгаш сайгарлыкчылар эвилели оралакчы премьер Олег Сосковецтиң болгаш сан министриниң бирги оралакчызы Александр Починоктуң Күрүне Думазынга депутаттың кандидадынга депшиттиргенин деткээн.

«Магнитогорскиниң металлургия комбинады» акционер ниитилелиниң чиңгине директору Анатолий Старковтуң чугаалап турары-биле алырга, бүдүрүлге ээлери — хереңгитеннериниң хөй кезии политиктиг болуушкуннарның аңаа-ла хайгааракчылары болурун соксаткаш, ам улам-на калбаа-биле киржип турар апарган.

* * *

«Алтайның шилиишкини» дээр соңгукчулар каттыжыышкыны Күрүне Думазынга бодунуң кандидаттарын адаан.

Ол каттыжыышкын «Россияның шилиишкини» каттыжыышкынга кирип турары билдингир. Ынчангаш Барнаулдуң мэри Владимир Баварин, Алтай край чагыргазының секретары Владимир Рыжков болгаш крайның кардиология төвүнүң кол эмчизи Анатолий Старков олар кандидаттарга депшиттирген.

* * *

Южно-Сахалинскиниң эвээш саңныг политиктиг партияларны депутаттың кандидадынга чогум кымны депшидерин бодап чадажып турар аразында, область чагыргазының баштыңы Евгений Красноаров парламент олбуу дээш демисежип кириптерин шиитпирлээн.

Чүге дээрге «чогум-на чагырга чериниң баштыңы кижи Сахалинниң болгаш Курил ортулуктарының чурттакчыларының сонуургалдарынга парламент кежигүннериниң бүрүн эгелерин дээштиг-биле ажыглап шыдаар» — деп, ол бодап турар.

* * *

ВОРОНЕЖ. Россияның Демократтыг партиязының область организациязы Күрүне Думазынга бодунуң кандидаттарын адап, депшиткен.

Олар болза: область чагыргазының баштыңының оралакчызы Валентин Котляр, Президентиниң төлээлекчизиниң аппаратының эксперти Николай Морозов, Верхнемамонское районнуң чагыргазының баштыңы Борис Трухачев олар-дыр.

Профтехөөредилге черлеринде

ЧЭЭРБИГИ БАЗЫМДА

Кызыл хоорайның кедээзинде беш болгаш тос каът чаа тудуглар. Ол бажыңнарже холдарында хүүректер, мастероктар тудкан аныяктар бар чоруур. Олар хөглүг-омак, эртежи. Боттарының ажылчын мергежилинге чоргааралдыглар. Тудугжу мергежилге бо оолдар, кыстарны профессионал-техниктиг өөредилге черлери өөреткен. Бажыңның таваан салырынга, ханаларны бедидеринге, өрээлдерни аян киирип, дескилеп шеверлээринге кымнар өөреткенил? Башкылар, мастерлер-ле болгай. Ол профессионал-техниктиг өөредилге системазының дугайында чугааны Кызылда дөрт дугаарлыг профтехучилищеге эрткен чыыштан дыңнаан бис.

— Профессионал-техниктиг өөредилге шаанда он сески чүс чылдарда-ла чугула херек апарган. Ону Россияга Петр I хаан эгелеп, үндезинин салган. Ынчан-на корабльдерни тударынга, үлетпүрнү, салгынны хөгжүдеринге мергежилдиг ажылчын кижилерниң чугула херектии ажыл, амыдырал негеп келген. Тудугжу болгаш оон өске-даа мергежилдиг аныяк ишчилерни белеткеп үндүреринге бис база киржип турар-дыр бис — деп, профтехөөредилгениң бүдүрүлге-өөредилге каттыжыышкынының чиңгине директорунуң оралакчызы Наталья Викторовна Шмелева чыылганнарга таныштырды.

Тыва Республикага бо өөредилге системазының тургустунганындан бээр 20 чыл болган. Ону демдеглээри-биле баштайгы директорларны, башкыларны, мастерлерни мында чыылдырган. Чээрби чыл бурунгаар бо улус аныяк чалыылар турган. Ам оларның хөй кезииниң баштары көгерген.

Ол училищениң ажыттынарының мурнунда-ла Тывага профессионал-техниктиг өөредилгени хөгжүдер дээш хөй кужениишкиннер үндүртүнүп, акша-хөреңги чарыгдаттынып турган. Ак-Довуракка, Чадаанага, Таңдының Балгазынга дээш, оон өске-даа суурларга, хоорайга училищелерни ажыткылаан. А чээрби чыл бурунгаар олар каттыжып, тускай өөредилге системазы болганы ол.

Ам хоочуннарның чугааларын дыңнап көрүп тур бис. Бежен чылдарның эгезинде Кызылга бир дугаарлыг училищени ажыткан. Чавыс, крышалары безин чок бажыңнар аразынга ажыттынган чаңгыс каът училищеге, көдээ ажыл-агыйның механизация училищезинге колдуунда оолдар өөренип эгелээн. Оларның хөй кезии районнарда суурлардан келген. Ол училищени Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи Кирилл Филимонович Шишигин удуртуп эгелээн. Оон баштайгы доозукчулары тараа шөллеринче үнүп, черни тракторлар-биле чардырып, чаагай дүжүттү өстүржүп турган.

Кирилл Филимонович училищениң хөгжүдеринге хөй чүүлдерни кылган. Үлүүн киирген. Тудуглар немешкен. Мастерскаялар ажыттынган. Тарылга шөлү, полигон. Дус-Хөлге дыштаныр чер дээш, оон-даа ыңай. Ол училище ол-ла черинде. Көдээ ажыл-агыйның техниказын башкарар ажылчыннарны белеткеп турар. 1955 чылда Барыын-Хемчик районга база училищени ажыткан. Оон соонда ону Таңдының Балгазында МТС турган бажыңнарже көжүрген. Ону Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи Виктор Федорович Гусев директорлаан. Чыышка оларны болгаш өске-даа удуртукчуларны сценаже чалап, оларга белектерни, хүндүлел бижиктерни тывысты. Тываның профессионал-техниктиг училищелери эрткен чылдарның дургузунда одун олап, даңгаарнаар хөрүүн базып, хөй-хөй аныяк кадрларны белеткээн.

Улус ажыл-агыйынга чугула мергежилдерлиг алдан муң ажыг ажылчын ишчилер белеткелди эртип, бедик мергежилче орук ажытканнар. Оларның хөй кезии шалыпчылар болуп, алдарлыг аттарны чедип алганнар. Эрткен чылдарда аңгы-аңгы суурларга профессионал-техниктиг чеди училищени ажыткан. Кызылда Техник бажыңы болгаш национал-хөгжүм херекселдерин белеткээриниң конструктор-шинчилел лабораториязы ажылдап турар. Аңаа моон соңгаар тыва хөгжүм херекселдеринден игил, бызаанчы, дошпулуур, хомустар-даа кылдынар. Аныяктарның хөгжүмнүг ансамбльдеринге ол ойнаар херекселдерни ажыглаар.

Моон соңгаар-даа Тываның профессионал-техниктиг училищелери боттарының үндезилеп алган быжыг базымнарын бүзүрелдиг-биле уламчылаарлар. Олар бо хүннерде идегелдиг чээрбиги быжыг базымын эртип бар чоруур бо. Бо өөредилге системазын бут кырынга тургузуп каан удуртукчуларның аттарын маңаа чыылган киржикчилер дыңнадылар. Ол дээрге үстүнде адын киргеннерден аңгыда, Иван Константинович Кустов, Владимир Терентьевич Блинов, Николай Иванович Шубин, Николай Ипатович Чинчиин, Яков Васильевич Сарбаа, Сергей Ынаажыкович Ооржак, Александра Маркеловна Серебренникова болгаш оон-даа өскелер-дир.

«Профессионал-техниктиг өөредилгениң тергиини» деп херек демдектери-биле чээрби кижини аңаа шаңнаан. Оларның аразында Кызылдың бир дугаарлыг көдээ профтехучилищезинден мастер И. С. Куулары, башкы Б. К. Моңгушту, № 2 училищеден Л. С. Ооржакты, О. П. Баркованы адаар. Чалаткан хоочуннарның бирээзи Седен Түлүшевич Бегзиге база шаңналды тывысты. Ону мен база хөлчок таныыр мен. Бир дугаарлыг көдээ профтехучилищеге мастерлеп турда, аңаа каш-даа удаа ужурашкан мен. Ол 1955 чылдың күзүнүнде ол-ла училищеге өөренип кирген. Техника башкарарын өөренип алгаш, Улуг-Хемниң Улуг-Хаяга ажылдаанын ол чугаалаан. Көдээге баргаш, чер чардырып, тараа тарып турган. Тараазының дүжүдү чаагай болган. Оон эвес мактаткан.

Ол үеде оон ажылдап турган суурунга аныяк башкы Ирина Борисовна Ершова кээп башкылай берген. Хып дээн аныяк механизатор Седен Бегзи ол башкы кыс-биле таныжа берген. Дугуржуп, өг-бүлени тутканнар. Уруг-даргылыг болганнар. Аас-кежиктиг чуртталга ынчаар эгелээн. Баштай дооскан бир дугаарлыг көдээниң кадрларын белеткээр училищези ону маңаан. Эртем-билиглиг тыва кадрлар чугула херек болу берген. Ынчангаш тракторист Седен Бегзини техника өөренир педагогиктиг техникумче өөредир чоруткан. 1961-1965 чылдарда ону чедиишкинниг дооскаш, училищезинге келгеш, бүдүрүлге өөредилгезиниң мастеринге ажылдай берген. Ол ажылынга 1992 чылдың октябрьга чедир ажылдаан. Бо хүннерде беш дугаарлыг профтехучилищеде мастерлеп турар.

Оон ажылдаан чылдары аңаа шаңнал-макталды хайырлаан. РСФСР-ниң профессионал-техниктиг өөредилгезиниң алдарлыг ажылдакчызы деп бедик аттыг. «Хүндүлелдиң Демдээ» орден-биле шаңнаткан. РСФСР-ниң Дээди Советиниң Хүндүлел бижиин база алган. Бо хүннерде ол кадайы Ирина Борисовна-биле профессионал-техниктиг өөредилгениң хоочуннары. Бо чижектиг, аңгы-аңгы ажылчын мергежилдерниң ажыл-ишчилерин белеткээннер чалаткан улустуң аразында хөй.

Маңаа келген мастерлерниң, башкыларның чугаазындан алырга, училищелерде чаа-чаа депшилгелиг чүүлдер көвүдээн-дир. Фермер, арендатор дээр чаа мергежилгени суруглулар шиңгээдип алгаш, көдээге барып ажылдаарлар. Көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң бухгалтери, ногаа тарыыр черниң херээжен ээзи, чолаачы-садыгжы, садыг бүдүрүлгезиниң башкарыкчызы, арга-ыяш ажыл-агыйының ажылдакчызы дээш, оон өске-даа чаа мергежилдерге суруглулар улуг сонуургалдыг өөренип турарлар.

Таңдының Балгазында көдээ профессионал-техниктиг училищениң башкылары шудуктээн сценарийниң аайы-биле уран күүселдени кылган. Оларның оюннарын ооларып, дыңнап орарга, шупту онза утказыг. Балгазынга шаанта 35 чыл бурунгаар туткан бажыңнарга байдал берге. Борбак бажыңнаштар ам буступ дүжер чыгаан.

Тудуглар кылырынга акша-төгерик чок болганындан ол чемдигир казанактар күштүг хат халыыр болза кээп дүжер чыгаан. Ону дыңнап оргаш, бо машина-техникалыг училищениң башкылары, суруглулары эмгележип турганы, Таңдының Шуурмактың мыжынындан кезип белеткеп алгаш, оон-биле өөредилге корпустарындан улуг-улуг чехтерлиг тудуп алза чүл деп база бодаар. Ону кылырда тудуг организациялары-биле керээлер чарып-даа ап болгай-ла, ындыг болдал башка кирер-дир. Оларның ол уран көргүзүглериниң чүнү-даа бол, биске бериңер, дузалаңар дээр, азыралыкчы хөөн билдирип турар хире чорду. Бо хүннерде школа-даа, училище-даа рыноктуг экономиканың калыг-бергелерин чурттап эртип, боттары бот-башкарып ажылдаарынче кирери чугула болгай.

Балгазынның ол-ла көргүзүглеринче солун, чараш чүүлдер база хөй болбайн аан. Башкарыкчы Ольга Петровна Баркова, оон киржикчилери бот-тывынгыр ажыл-ишчилер С. Г. Мареева, В. С. Кузьмина, Х. С. Пап-оол, Л. С. Ооржак бо оюн көргүзүглерин белеткээринге үр үе-шакты чарыгдааны чугаажок. Мында кижи бүрүзү уран-чечен сөстерлиг. Оон чижээ кылдыр бир көргүзүгну киирзе ажырбас боор: училищениң удуртукчулары чанында ажыл-агыйлар-биле телефоннажып турар.

— Алло-алло, механизаторларны белеткеп алдывыс, силерге калбак-делгем билиглиг трактористер херек бе?

— Ийе-ийе, билип тур бис, ынчалза-даа амдызында бисте трактористер четчир, артык кижи албас бис — деп, чанында «Россия» совхозтуң директору дыңнадыр.

Оон дор-дораан база чанында «Тиилелге» совхозче долгаарлар.

— Алло-алло, кур черлерни чардырып, хөрзүнну онзагай дүжүткүр болбаазырадыр механизатор оолдар-кыстар силерге ам дораан чеде бээрлер. Байырлалдыг-биле хүлээп ап көрүңерем.

— Экии-экии! Билип тур бис. Ынчалза-даа, тараавыс ажаап каапкывыс. Амдызында биске трактористер херек чок. Аңаа кыштап алгаш, чазын чедип келзиңер — деп харыызын алырлар.

Ийе, харын, чамдык ажыл-агыйларда ындыг хөөннер база турар. Механизатор кадрлар четчир-даа чадавас болгай аан. Училищелер боттарының ажыл-чорудулгазының ындыг чүүлдерге база таваржып турарын ол оюн бадыткап турар-дыр.

Училищелерде уран чүүл ажылы бедик деңнелдиг. Чыл санында уран чүүлге көрүлделерни эрттирип келген. № 4 ПТУ-да ырының, танцының ансамблин тургустунуп, быжыккан. Оон талантылыг аныяктар шылгарап үнген. Тываның культуразының сураглыг ажылдакчызы, профессионал-техниктиг өөредилгениң тергиини, бо ансамбльдиң удуртукчузу Сергей Моңгуш көрүкчүлерге байыр чедирбишаан, «Чалыы назын» деп чаа ырыны күүседирин дыңнатты. Чогаалчы Эдуард Мижиттиң сөзүнге аялганы Тыва Республиканың алдарлыг артизи бедик аттыг уран чүүл ажылдакчызы Дамдын Кертик-оол чогааткан. Тааланчыг хөглүг-даа аялга болду. Чаа ырыны методистер Валентина Баазан-биле Наталья Моңгуш ырлап күүсеттилер. Ындыг чараш ырылар чогаалдының үнүп-ле турар болзун дээштиг алгыш часкаашкыннары үнду.

Талыгыр ырак суурлардан келген мастерлер, башкылар маңаа ажыл-ижин түңнеп, улам хөгжүдерин дугуржушкан. Шаңнал-макталды алган. Ойнап-хөглээн. Сагыш-сеткил талазы-биле күш немешкен.

Охемчик ОНДАР,
(«Шынның» корр.).

ААС ЧОГААЛЫ — ЭРТИНЕ БАЙЛААВЫС

● Өөреникчилерниң республика олимпиадазы ●

Шак мындыг ат-биле 1992-1993 өөредилге чылының иштинде республика чергелиг олимпиада болуп эрткен. Ол үш үе-чадага хуваттынган. Эгези школага, ийиги чадазы районга, а үшкүзү республика көрүлдези-биле төнер. Олимпиаданың кол сорулгазы — аас чогаалын дамчыштыр школачыларга улусчу чаагай чаңчылдарны ижиктирип, хүндүлеп көөрүнге, сагып барымдаалаарынга кижизидери, аас чогаалды чыып бижиир ажылды илепкейжидери, школачыларны улусчу фольклорнуң янзы-бүрү хевирлерин аянныг күүседиринге чаңчыктырары. Олимпиаданың хемчеглерин болгаш нитти чорудулгазын ТР-ниң Өөредилге министерствозу, республиканың Башкылар билиин бедидер институду болгаш чер-черлерде өөредилге килдистери, школалар боттандырып чорутканнар.

Бо хемчеглер дээрзе чаңгыс удаа эвес, а элээн үр чылда уламчылалдыг ажыл-херек болур. Азы ийи чыл иштинде бир удаа эрттирер бо олимпиада ам 1995 чылда тыва улустуң аас чогаалының ыры, кожамык жанрынга болур, а оон дараазында тыва улустуң национал хөгжүм херекселдеринге күүселделерге, малга төл алзырының, мал азырап ажаарының чаңчылдарынга болуп эрткилээр. Бистиң-биле болза, моон соңгаарғы олимпиадаларның тематиказын, сорулгаларын улам делгемчиди, ханыладыр көрүп болур. Ол чүл дээрге бис бар-тээ, хөй националдыг республика болганывыста, бот-боттарывысты эки билчир сорулга-биле Тывада чурттап турар улуг-биче (эвээш-хөвей) этностарның чаагай чаңчыл-ёзулалдарын школага өөренир, суртаалдаар, а оон үндезинниге орус дылдыг өөреникчилерниң тыва чоннуң бүрүн чаңчыл, культуразын билиринге, тыва оолдар, уругларның орус болгаш өске-даа (хакас, бурят, украин) аймак-сөөк чоннарның национал онзагай чаңчылдарын билиринге өөредип, ынчалдыр көрүлделер, олимпиадалар программаларынга кирип ап, доктаамал чорудар болза, интернационалчы найыралдың быжыгарынга дыка улуг дөгүм болур ийик.

Ам республика олимпиадазының болуп эрткенин көрээлиңер. Олимпиадага 12 район болгаш Кызылдың үш школазы киришкен. (Орук шүүделиниң улгатканы-биле Тожу, Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, а билдинмес чылдагаан-биле Тес-Хем кожууннары киришпээннер). Олимпиада бо удаада чүнү көргүскенил? Хамыктың мурнунда оон киржикчилери элээн шыырак белеткелдиин, олимпиада-91-ге деңнээрге, аас чогаалдың көрдүнген жанрларын хөй кезиниң билирин көргүскеннер. Ол ышкаш олимпиаданың база бир кол негелделериниң бирээзи — аас чогаалының бүгү хевирлерин, тус черлерниң тоолчургу чугааларын чыып бижиир ажыл (моон мурнунда парлалгага үнмээн) багай эвес чоруттунганын бадаарга, база эрткен көрүлдеге бодаарга, өөреникчилерниң күүседикчи мергежилиниң дыка өскени, сцена культуразының бедээни, бодун хостуг ап билир чорукче чүткүлдүң илереп турары тодаргай болган. Маңаа база бир өөрүнчүг чүүл — барык киржикчи бүрүзүнүң тыва национал хептиг болганы. Чамдык уругларда театр-жылып, аянчылып каан концерт хептери бар-даа болза, чогум чараш, национал аянхевирлиг ёзулуг тыва хептиг уруглар, оолдар хөй болган. Ылаңгыя аянныг чараш национал хеп дээш Аржаан школазындан Светлана Бай-Кара, Лариса Ооржак шаңналдыг черлерни ээлеп, Кочетов болгаш Торгалыг школаларындан Снежана Оюн, Снежана Самбыл, оолдардан Ромеш Дажыма (Өвүр) олар жюриниң макталын чедип алганнар.

Олимпиаданың негелделеринден эгелээш, бүгү үш үе-чадага чорудулгазын РБИИ-ниң дыл, литература кафедразы (Ойдан-оол А. К.) база национал өөредилге талазы-биле кафедра (Чүлдүм Ч. М.) харылап эрттирген. Бо кафедралар олимпиаданың негелделеринге хамаарыштыр школалардан келген саналдарны чогуур өйүнде хүлээп ап, чамдык эдилгелерин кылгылаан. Ол чорук көрүлделерниң тодаргай, бир аай шалыпкын эртеринге дузалыг болганы чугаажок. Олимпиаданың организакчылары ол ышкаш, жюри кежигүннериниң шын шилип алырынче, бир бөлүк жанрының көрүлдезинге-ле 3-4-тен эвээш эвес кижи турарын чугулалап көрген. Оон түңнелинде олимпиадага ТДЛТЭШИ-ниң эртемденнери, Кызылдың башкы институдунуң эртемден башкылары, чогаал сайгарыкчылары, хөгжүм шинчээчилери-даа киришкеннер. Олар болза тыва чоннуң аас чогаал эртинезиниң шинчилекчилери: хоочун эртемден башкы Доржу Сеңгилович Куулар баштады аныяк эртемденнер С. М. Орус-оол, М. Б. Кунгаа, А. С. Донгак болгаш өске-даа башкы-методистер-дир. Ам оларның ажылын көрээлиңер. Жюриниң нитти хуралынга олимпиаданың негелделеринге дүүштүр нитти бирги черни тодарадырынга маргылдаалыг кандыг-даа чүве чок болган — көрүлдениң үш ангы, үш бөлүкке үскен жанрынга онза шылгараан дээш Таңды районнуң Кочетов школазынга бирги черни бир үн-биле жюри тывыскан. Маңаа йөрээлдер, чалбарыглар, тоолдар, үлегер домактарны, тывызыктарны кончуг эки күүсеткен Снежана Оюн, Аржаана Ким-оол база Ирина Оюн оларны жюри онзалап демдеглээн. Олар шаңналдыг черлерге төлептиг болганнар. Ийиги черни тандыжыларга каш-ла балл четпейн барган Өвүрнүң командазы ээлээн. Борта жюри кежигүннери Хандагайты школазының өөреникчилери Ромеш Дажыманың, Азиата Моңгуштуң бедик деңнелдиг күүселдезин онзалап демдеглээннер. Маңаа Кызыл районнуң төлээлери, ылаңгыя Сукпак ортумак школазының өөреникчилери дээрелерниң одуруунга кирип, багай эвес түңнелдерин көргүзүп, 16 школалардан нитти үшкү черни ээлээннер. Үлегер домактарны билир, тывызыктар, дүрген-чугаага эң тывынгырларның бирээзи Чаяана Кууларның күүселдезин жюри бедии-биле үнелээн. Олимпиаданың негелдезин ёзугаар үстүнде ады кирген школалар хүндүлел бижиктер, а өөреникчилер акша болгаш өске-даа өртектиг бараалар-биле шаңнатканнар.

Бир эвес акша-шаңнал дугайында чугаалаар болза, маңаа оргкомитеттиң (удуртукчузу Л. Т. Марченко — ТР-ниң өөредилге министриниң бирги оралакчызы) аргалыг-ла болза олимпиаданы акшаландырар, акша шаңналдарын күүседикчилерге тыпсыр, ол ышкаш делгелгеге идепкейлиг киришкен өөреникчилерни тус-тус школаларынга шаңназын дээш 8-тен 10 муң рубль чедир көрдүнгенин жюриниң мурнуундан онзалап демдеглексеп турар бис. Маңаа Өөредилге министерствозу чүгле шаңналдарга 100 муң рубльди үндүргени, ол-даа болза бо берге үеде олимпиаданың организакчыларынга, киржикчилеринге улуг деткиниче болган. Бо чорук моон соңгаар олимпиадаларга хамаарылганы эки талазынче өскертип, ооң ажылын бүгү талалы-биле идепкейжидер ужурлуг.

Олимпиаданың үшкү үе-чадазы ниитизи-биле багай эвес эрткен деп жюри демдеглээн. Ынчалза-даа чамдык районнар, школаларның талазындан чедир көрдүнмейн турар чүүлдерни жюри кежигүннери санал, сүмелеринге база бергилээн. Ол болза чамдык школаларның талазындан олимпиаданың негелделеринде көрдүнген чүүлдерни сагывайн баары ийикпе, азы чедир кылбайн турары. Бир-ле дугаарында, олимпиадага киржилгени айтыыл. Маңаа чүнү чугаалап болурул? Хамыктың мурнунда, Мөңгүн-Тайга ышкаш эң ырак, агаар-бойдустан хамаарылгалыг районнуң төлээлекчилери киржип турда, ооң бетинде Бай-Тайга, Барыын-Хемчиктиң школаларының киришпейн барганын, Өвүр ышкаш ырак район киржип турда, оон ораичок чоок Тес-Хем кожуунундан кым-даа келбээнин чүнүң-биле тайылбырлаарыл? Бир болза олар олимпиаданың ийиги чадазын районга эрттирбээннер, бир болза акша-төгериг тыптывып алырының аргазын баш удур бодавааннар. Бо айтырыгны олимпиаданың оргкомитединиң эргезинге арттыргаш, улаштыр көрээлиңер.

База катап сагындыраал, олимпиаданың негелделерин сагыыры кымга-даа албан. Ынчангаш киржикчилер боттары маңаа «артык чогаадылга», немелделер, эдилгелер-даа кылган херээ чок. Чамдык школалар 4 өөреникчиниң орнунга 5 өөреникчини эккээрге, санап каан аъш-чем, удуур орун-дөжекке-даа берге болгай, бир удуртукчунуң орнунга ийи башкы келирге база ындыг. Негелделерде тус-тус жанрлар аайы-биле өөреникчилерниң күүседикчи мергежилинге улуг кичээнгей салыр деп каан турбуже, чара көргүстүнмес бүдүн композиция белеткеп алгаш кээр (бо харын чогаадыкчы эгелээшкин боор болбайн аан, ылаңгыя Каа-Хемниң Ильинка школазының «Тыва өгде» деп композициязы багай эвес болган, а өвүржүлерниң алыс белеткели эки болгаш ол-ла дораан эде тургустунганы оларга харын-даа ажыктыг болган) азы чамдык жанрларны шуут оюп каапкан болгулаары черле четпес. Чижээлээрге, Бии-Хем, Чеди-Хөл, Эрзин районнардан, хоорай школаларындан каргыш жанрын кирбээнин жюри четпес деп көрген.

Оон аңгыда, аас чогаал жанрларының кызыгаарын орта тодарадып билбес, кыска тоолдарны тоолчургу чугаалар-биле, йөрээлдерни чалбарыглар-биле, азы амгы үениң шүлүк аянныг кара чугаалары-биле-даа солуп турар таварылгалар бар. Чижекке дараазында «каргышты» көрээлиңер:

«Хоорайның школалары
Кончуг эки харылазын.
Арткан өске школалар
Аштырзыннар.
бактатсыннар!»

«Чогаадып-ла чыткан кижи-дир, хөөкүй» дээрден өске чүү дээр боор! Чүгле № 2 школаның тыва дыл башкылары харын чогуур үезинде эскербээннер-дир. Ам Аржаан школазындан база бир ажылды көрүптээлиңер:

«Чер чарык талыгырларым
Чеден кулаш белгелиглерим.
Алама дег тамылыгларым
Алдан кулаш белгелиглерим».

(Оон адаанда парлаар арга чок багай сөстер бар).

Уруг чаштар, үре төлдер
Уян болбайн, эрес болбайн.
Бочургалап частыр болзун.
Бөра-хектеп өзер болзун!

«Чалбарыглар» дээн хиреде, эгези хам алганы, а сөөлгүзү йөрээл хевирлиг апарганын эскерген боор силер.

Бо ийи школа аас чогаалын чыып бижиир ажылче шоолуг кичээнгей салбайн барганы илдең-дир. А Бии-Хемде хоочуннар, малчыннар, тараажылар чок дээр эвес, күзээр болза, канчап-даа тып аар. Кызыл хоорайдан база-ла «чаагай дүжүттү» чыып ап болур. Моон мурнунга бодаарга, шажын ниитилелдери, чаа хүрээниң ламалары-даа мында ам көвүдээн, а лама, хам бүрүзү-ле аас чогаалдың эдилекчилери-ле болгай. База бир сагындырып каар чүүл, чамдык школалардан көргүзүг материалдары ийикпе, школа музейиниң экспонаттары делгеттине бээрин моон соңгаар болдурбас, чүге дээрге олимпиадага чүгле өөреникчилерниң холу-биле кылган ажылдары кирер. Ооң негелде-дүрүмунде-даа ынчаар айыткан болгай.

Бо кыска чүүлге бүгү олимпиаданың чедер-четпезин бижиири болдуунмас дээрзин номчукчуга билдиргир, ынчангаш келир олимпиада-95-ке (ыры, кожамыктарга) чедир амдыгааштан эгелеп эки белеткелдиг болуруңарны база чогаадыкчы чедишкиннерни күзедивис.

Чап ЧҮЛДҮМ.
Республика олимпиадазының жюри кежигүнү.

Алефтина ОНДАР.
«Шынның» корр.

Төрүттүнген хүнүңер-биле!

Бистиң эргим ынак аавывыс **Сечикмаа Өктек-ооловна КУУЛАРНЫҢ** төрүттүнген хүнүн 1993 чылдың октябрь 29-та демдеглээр бис. Буянныг ваввис хөй чылдар дургузунда эргелеп башкарылга органнарынга ажылдап келген. Амгы үеде Сүт-Хөл кожууннуң «Буян» деп биче бүдүрүлгениң директорлап турар.

Аавыска кан дег быжыг кадыкшылды, ам-даа аныяксыг болуруң күзевишаан, ооң мурнунга черге чедир мөгейдивис!

Өөнүң эр ээзи, уруглары: Таня. Аяна, Аянмаа, оглу Алик, күдээзи Артур база бичии Айдыс.

Чарлалдар бюрозу

БҮДҮРҮЛГЕЛЕР, АРАТ АЖЫЛ-АГЫЙЛАРНЫҢ УДУРТУКЧУЛАРЫНЫҢ, ХУУ АЖЫЛДЫГЛАРНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ!

Минусинсктиң «А Т А П» акционер ниитилелиниң дыңнадыры болза:

Горький хоорайның автомобиль заводунуң болгаш Москваның АМО заводунуң Красноярск крайның мурнуу кезээнде тускай төлээлекчизи Минусинск хоорайда складтап кылып үндүрүп турар заводтарның өртектерин ёзугаар дараазында автомобильдерни сайгарып турар:

ГАЗ-3307 — шассилиг.
ГАЗ-3307 — борттуг.
ГАЗ-33073 — шывыглыг чүък сөөртүкчүлери.
ГАЗ-6611 — шывыг чок болгаш кая-даа чоруп болур чүък сөөртүкчүлери.
САЗ-3511 — самосвал.
САЗ-3507 — самосвал.
ГАЗ-4301 — дизель, мотор күжү 125 аът. 5,5 тонна чүък алыр. долу чүдүрүлге үезинде оттулар чүүлдүң чарыгдалы 100 километрге-ле 15 литр.

Ол ышкаш ЗИЛ-диң шупту маркаларының автомобильдерин база садып турар.

Төлевир төлевир чаңчыг-даа боор болур.

АЙТЫРАР АДРЕЗИ: Кызыл бар чорууруга. Минусинск хоорайже кирер орук бетин талазында арга чанында а/я. 33 телефон 2-02-24.

✦ ✦ ✦ ✦ ✦ ✦ ✦ ✦

СОВХОЗТАРНЫҢ, КОЛХОЗТАРНЫҢ, АРАТ АЖЫЛ-АГЫЙЛАРНЫҢ, УДУРТУКЧУЛАРЫНЫҢ, ХУУ АЖЫЛДЫГЛАРНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ!

Кызылдың эът-сөөк далганы кылыр заводу (Ветсанутиль завод-даа дээр) республиканың совхозтарындан, колхозтарындан, арат ажыл-агыйларындан болгаш хуу ажылдыг кижилерден өлген кайнигдаа мал-маган мага-боттарын-сектерни дүгүрүшкан өртектер ёзугаар хүлээп ап турарын чарлап тур. Заводка болбаазырадыр ындыг чиг этти воскресенье хүнүнден аңгыда эртенгиниң **8 шактан эгелээш 20.00 шакка чедир хүлээп ап турар.**

Хүлээп алышкының соонда чиг эт эккелген автомобильдерге санитарлыг арыглаашкынны ыяап-ла кылыр.

Бир эвес силер бойлус камгалалының органнарының болгаш санитар-эпидемиология станцияларының оңаары хөй түннүг торгаашкыннарынга таварышпас дээр болзуңарза, үстүнде айыттынган чиг этти боттарыңар дужааңар, азы № 95-1-74 телефонче долгаңар, чок болза, Сукпак суур, «Ветсанутиль завод» деп бижээш, телеграмма-биле дыңнадыңар.

Бистиң завод хереглекчилерге эът-сөөк далганын 1 тонна дээш 418695 рубльге (немелде өртек болгаш шоодай өртээ чокка) садып-сайгарып турар. Шоодай өртээ 120 рубль болган савалааны — 25 кг.

Ол ышкаш эмнелге болгаш профилактиктиг бүдүмеллер брикеттериниң бир тонназын-на (немелде өртек болгаш шоодай өртээ чокка 107673 рубльге садып турар. Сава санында-ла 40 кг).

Айтырар адрези: Сукпак суур, «Ветсанутиль завод», суббота болгаш воскресеньеден аңгыда хүннерде эртенгиниң 8 шактан 17.00 шакка чедир.

Эът-сөөк далганын болгаш брикеттерни көдээ ажыл-агый продукциязынга (тараага, мал чеминге, эътке, ээр болгаш мыйыстыг база малга) орнаштыр садып база болур бис.

◆ ◆ ◆

ХАМНАР НИИТИЛЕЛИ — «ДҮҢГҮР»

Тыва Республиканың бүгү бүдүрүлгелеринден, албан, организацияларындан болгаш хуу хамаатыларындан акша-херекги-биле ачы-дуза чедирерин дилеп турар.

Бистиң ниитилелге акша шилчидериниң адрези мындыг: **Кызыл хоорай, индекс 667000 коммерческий банк «Тувакредит», р/счёт 701102 МФО коррес. сч. 019161500.**

Дуза чедиргеннер дээш өөрүп четтиргенивисти баш удур илередип тур бис.

◆ ◆ ◆

Арага ишпес чоруктуң болгаш кадыкшылдың республика чөвүлели бо чылдың **октябрь 30-де, 31-де болгаш ноябрь 1-де Кызыл хоорайга, ноябрь 2-де, 3-те болгаш 4-те Чадаана хоорайга** алкоголизмден болгаш таакпылаашкындан аарыг кижилерни эмнээрин организастап эрттирер.

Эмнээшкинни психиатр-эмчи, А. Р. Довженко аттыг Фондунуң президентизи **Олег Васильевич Новиков** болгаш Арага ишпес чорук болгаш кадыкшылдың Делегей Лигазының килдис эгелекчизи **Эдуард Петрович Кичаев** олар чорудар.

Эмнээшкинге бижидип турар черичи адрези: Кызыл хоорай, Тыва эки турачылар кудумчузу, 29, кабинет 12. хүннүң-не эртенгиниң 9 шактан эгелээр. Бижидилге октябрь 12-де эгелээн.

Телефон №№ 3-47-73 болгаш 6-17-59.

КИНО

ОКТЯБРЬ 27-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Соңгу ада-2» 10.00, 12.00, 14.00, 16.00, 18.00 шакта; **ВИДЕОЗАЛ: «Врата»** 9.30, 11.30, 13.30, 15.30, 17.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Өлүмнүң уран аргазы» 14.00, 16.00, 18.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Бажың кырында чечектер» 14.00, 16.00, 18.00 шактарда.

«ОТЧУГАШ»: «Өжээн негекчизи» 9.00, 11.00, 13.00, 15.00, 17.00, 18.50 шактарда.

Мөңгүн-Тайга районнуң «Малчын» коллективтиг ажыл-агыйының чылгычызы

Андрей Сортай-оолович
МОНГУШТУҢ

аар аараш мөчээнин ажыл-агыйның баштаар чери болгаш профэвилел комитеди дыңнатпышаан, ооң өг-бүлезинге, төреллеринге болгаш чоок кижилеринге таны кажыыдалды илергейлеп тур.

Редакцияның сөөлгү почтазындан

ЧЫРГАКЫДА ЧАА МАГАЗИН

Чөөн-Хемчик районнуң «Чыргакы» деп чаа совхозунуң төвүнде холушкак барааннарның чаа магазини ажыглалда кирген.

Магазинниң тудуун Тыва Республиканың хереглекчилер эвилелиниң тудуг-монтаж эргелелиниң тудугжу ажылчыннары кылып күүсеткеннер.

Магазинниң шөлү 136 дөрбелчин метр. Смета ёзугаар ооң өртек-үнези 30 миллион рубль. Садыгның тудуун шалыпкын кылып доозарынга Чыраа-Бажы ажылчын кооперациязы чүткүлдүүн көргүскен. Магазин тудуунга республиканың хереглекчилер эвилелиниң тудуг-монтаж эргелелиниң Идам Монгушка, Виктор Агбанга, Федор Сендигурга, Орлан Салчакка удурткан бригадалар идепкейлиг, шудургу ажылдааннар.

Магазинде кожа туткан одалга котельназын, одалга системазын, оон монтаж ажылдарын ол-ла тудуг-монтаж эргелелинде сантехник-бызаңчылар тургузуп дооскан.

Чаа садыгның тудуунуң хевири өске ындыг магазин тудугларындан онза ылгалдыг. Тудугнуң төлевилел хевирин чөөн чүк улустарының бажың кылыр төлевилелин ажыглап, дөмейлештир кылган. Магазинниң дээвиринин кырын, булуннарын өрү чалгыналчак кылдыр кылган. Хөөредир чугаалаар чүве болза, бо садыгны билбес кижи магазин эвес, а бо суурда кандыг-бир дуган-хүрээ деп бодай бээр чыгыы.

Магазинниң дээвирин ынчаар кылгаш тускай демир-биле шыпкаш, аңгы-аңгы өңнүг демир будуу-биле каастап будаан. Садыгның бо чаа бажыны Чыргакы суурнуң чонунуң чоргааралы. Аңаа келген аалчылар Чыргакыда чаа, онза хевирниң магазинин кайгаарлар.

Магазинниң салбырлары ажыттынар. Аңза аъш-чемниң болгаш үлетпүр барааннарының бөлүктериниң долу ассортиментизи делгеттинген турар.

Чаа магазин садыгның сөөлгү дериг-херекселдери-биле дериттинген.

САДЫП АЛЫКЧЫЛАРГА ТААРЫМЧАЛЫГ

Каа-Хем районнуң Суг-Бажы суурнуң чурттакчыларынга садыг хандырылгазын экижидер, оларга таарымчалыг байдалды тургузар сорулга-биле ол суурда чаа холушкак барааннар магазининиң тудуун доозупкан.

Магазинниң тудуун тууйбу-биле тудуп кылган. Нитти шөлү 216 дөрбелчин метр. Смета ёзугаар өртек-үнези 29 миллион рубль.

Чаа магазинниң иштики шөлү делгем болганда, аңаа даараглыг хеп, идик, ажыл-агый барааннарының бөлүктерин болгаш аъш-чем аймаан делгеп садыглаарынга аажок эптиг.

Магазинниң тудуун, шеверлел ажылдарын, электрижидилгени, чанында шыгжамыр складын Степан Киноянның «Максисс» кооперативи кылып дооскан.

Одалга системазын, оон монтаж ажылдарын Тыва Республиканың хереглекчилер эвилелиниң тудуг-монтаж эргелелинде Виктор Ондарның бригадазы таарымчалыг кылдыр кылган. Суг-биле чылыдар одалга системазы ажылдап эгелээн.

Магазинниң иштики ханазын өңнүг шил-биле шеверлеп каастаан. Ону үстүнде одааным Степан Киноянның бригадазының дуржулгалыг тудугжулары шеверлеп кылган.

Магазинниң бодунда бараан шыгжап калагалаар өрээли база бар.

Делгем, чырык, чылыг бо чаа садыгның иштинде үлетпүр болгаш аъш-чем барааннарын делгеп көргүзер чаа хевирниң делгүүрлерин, баартактарын чыскаап тургускан.

Үлетпүр болгаш аъш-чем барааннарын делгеп садыглаарынга база магазинниң ажылдакчыларынга эптиг, а садып алыкчыларга таарымчалыг байдалды ында тургускан.

Какпак САТ.
Тыва Республиканың хереглекчилер эвилелинде кол специалист.

24 ЧЫЛ ЭРТКЕНДЕ

Хостуг хүрешке Хамаарышпас Күрүнелер Демнежилгезиниң аразында бирги чер дээш ажык маргылдаа Хабаровск хоорайга эрткен дыштаныр хүннерде болган. Аңаа Тыва Республиканың мурнундан профэвилелдериниң спорт ниитилелиниң мөгелери. Кызылдың педагогика институдунуң куш-культура факультетиниң студентилери Артыш Доржу биле Буян Биче-оол олар киришкеш. боттарының деңзилеринге тус-туста чемпион атты чаалап алганнар.

Улуг маргылдаага бо удаада аңгы-аңгы черлерден 18 командалар киришкен болгаш состав талазы-биле дыка шыырак болган.

Тываның профэвилелдериниң спорт ниитилелиниң даргазы В. С. Биче-оол Хабаровскиниң куш-культура институдунга өөренип турган бо маргылдаага ынчан бир дугаарында чемпионнаан турган. Ынчангаш ам таптыг-ла чээрби дөрт чыл эрткенде оон оглу Буян адазының тиилелгезин катаптаан дээрзин ук маргылдааның организакчылары, спорт талазы-биле специалистер демдеглээн.

Виктор КАРА-САЛ.

⁝ Чагыдылга-94

УЛУГ-ХЕМ ЧАА-ХӨЛДҮҢ ЧОНУНГА АЖЫК ЧАГАА

Тываның кожуун бүрүзү, оон чону онзагай чүүлдерлиг, солун төөгүлүг болгаш кайгамчык чурумалдыг каас-чараш бойдустуг. Чижээ, «Тожуну көрбээн кижи — Тываны көрбээни ол болур» дижир болгай. Ынчаарга Сенектиң серинн чайлаан, Ү-Шынааның Кара-Хөлүн, Эъжим бажынга чиндиннээшти көрбээн кижи Тываны база көрбээни ол эвес ирги бе?

Республиканың баштайгы найысылалы Самагалдайның 220 чылын, Тывага амбын-ноянның эрге-чагыргазы боларап догуннаанындан бээр 230 чылын бүгү республиканың чону чоокта чаа калбаа-биле база чөптүү-биле байырлап демдеглээн болгай. «Буянныг чоннуң чурумалдыг чурту» деп сактыышкынымга Тес-Хемниң, Эрзинниң, оларның арат чонунуң онзагай чүүлдеринден, солун төөгүзүнден макталдыг сагыш-сеткилимни каксы аарак илергейлээрин оралдашкан кижи мен. Чүге дизе чээрби харлыымда Самагалдайга баргаш, ийи чыл дургузунда амыдыралдың дошкун шылгалдазын аңаа эрткен мен.

Бодум Чаа-Хөл, Улуг-Хемниң оглу мен. Аңаа ойнап өскен болгаш он алды харлыымда хөй-ниитиниң ажылын кылып эгелээн мен. Кижи каjан-даа, кая-даа чорааш, төрээн черин үргүлчү сактып келир, оортан эргим үнелиг чүве чок боор чүве чорду. Москвага, Ленинградка (ам Санкт-Петербург дээр), Новосибирскиге, Красноярскиге, Улан-Удэге өөренип, Кисловодскиге, Пицундага, Пятигорскиге, Крымга, Сочиге, Ялтага дыштанып турган чылдарымда өскен-төрээн Чаа-Хөлүм, Улуг-Хемим, Тывада эң бедик черлерниң бирээзи Ак-Түргүнүң Баян-Өндүр, артыштыг, оргаадайлыг, улуг оъттуг Баржак тайгазы, буурул баштыг Буура, а ол ышкаш: **«Мөңгүн суу дег Улуг-Хемниң Мөндүңейнип чыдары»** караамга ол-ла олчаан көстүп келир чүве чорду.

Ынчангаш өскен-төрээн Чаа-Хөлүмге, Улуг-Хемимге чаагай чүве болурга, сагыш-сеткилим өөрүүр, а эпчок, аичыг чүвелер болгулаарга, чүрээм саргыыр ийин. Рынок харылзааларынче шилчиири деп мындыг нарын болгаш берге үеде шуптувус чурттап турар-дыр бис. 1993 чыл, черле ынчаш, дыка-ла дүшкүүрлүг, харын коргунчуг-даа болду. Амыдыралга эргежок чугула бүгү чүүлдерниң өртектери барык хүн бүрүде талыйтыр өзүп турар. Солуннарның, сеткүүлдерниң чагыдар өртээ база өскен.

«Росхарылзааинформ» деп албан черниң сөөлгү медээзин ёзугаар алырга, 1994 чылга үткуштур «Шын» солуннуң чагыдылгазы Улуг-Хем болгаш Чаа-Хөл кожууннарда дыка саадаан, ам үстүрүнге четкен. Бо кожууннар республиканың бүгү кожууннарының мырыңай кудурууңда. Чылдагааны — акша чок дижир. Ол шын-на харын. Ынчалзажок Чаа-Хөлдүң, Улуг-Хемниң арат чону өске кожууннарның чонундан эвээш аргалыг эвес-ле болгай.

Республикада 56 муң тыва өг-бүлелер бар. Оода-ла оларның ортаа кезии «Шын» солуннуну чагыдып алыр болза, Тываның барык хүн бүрүде үнер кол солуннуң чагыдылгазы 28 муң экземпляр чеде берген турар ийик. Пенсионерлер акшазын барык үзүктелиишкин чок ап турар болгай. «Шын» солун пенсионерлерге эргежок чугула. Барыын-Хемчикте пенсионер хүндүлүг бижикчи Самбуу Куулар чоокта чаа редакцияга мынча деп бижээни кончуг шын: «Назы-харым дегээн, кадыкшылым баксыраан кижи мен. Ынчалзажок «Шын» солун чокта сагыжым саарзык апаар ийин. Ынчангаш ол солунну оода-ла үш ай хуусаалыг кылдыр чагыдып алыр мен». Албан черлеринге, күш-ажылчы коллективтерге «Шын» солун база херек болгай. Улуг-Хемниң, Чаа-Хөлдүң хамык албан черлери, бүдүрүлгелер боттарының күсели-биле «Шынны» дарый чагыдып алыры дыка күзенчиг-дир.

«Шын» солуннуң чагыдылгазының бо кожууннарда саадаан кол чылдагааның тодаргайлаарын оралдаштым. Оортан мындыг түңнелди кылдым: ийи кожуунга күскү кампания ажылдары-биле изиглешкеш, солун чагыдылгазын херек кырында организаставайн келген. Кол чылдагаан — чагыдылга ажылының ёзулуг кылдынмайн турары-дыр.

Хүндүлүг чаңгыс чер-чурттугларым! Чагыдылганың хуусаазы бир ай бичии-ле ажыг үе арткан. Күскү хүн дурту кыскалаан, бир көөрүвүске, бүдүн ай билдиртпейн эрте берген турар болгай. Ынчангаш «Шынны» оода-ла үш ай, харын чартык чыл хуусаалыг кылдыр чагыдып алырыңарны дилеп тур мен.

Улуг-Хемниң, Чаа-Хөлдүң бүгү совхозтар директорларындан, коллективтер удуртукчуларындан, кожуун болгаш сумулар чагыргаларындан, хуралдар даргаларындан улуг дилээм: мээң бо ажык чагаамны бүдүрүлге хуралдарынга, а ол ышкаш улус депутаттарының Хуралдарының сессияларынга тускай чугаалажып көргеш, «Шын» солуннуң Чаа чылга үткуштур чагыдылгазының дугайында тодаргай шиитпирлерни хүлээп ап көрүңер! Чүгле бо таварылгада «Шынның» чагыдылгазы шуудаар ийик.

Алексей ДҮГЕРЖАА.

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100. Индекс 667000.

АГАР САНЫ: «Тыва соцбанк» № 383505.

Тургузукчулары: ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ДЭЭДИ СОВЕДИ болгаш ЧАЗАА «ШЫН» СОЛУННУҢ РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕКТИВИ

Кол редактор
В. Ф. ЧАДАМБА

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: Н. С. Базыр (кол редакторнуң оралакчызы), А. Б. Монгуш, М. Д. Оюн (харысалгалыг секретарь), М. М. Саая (кол редакторнуң оралакчызы), В. М. Сат, Н. С. Эрген.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
Кол редактор — 3-43-34; чедген кижилер хүлээп алыр чер — 3-34-26; кол редакторнуң оралакчылары — 3-33-91; — 3-34-17; харысалгалыг секретарь — 3-34-92; оралакчылары — 3-45-93

КИЛДИСТЕР: улус депутаттарының Советтери, ниитилел-политиктиг болгаш социал айтырыглар — 3-34-19; — 3-34-98; үлетпүр — 3-34-49; 3-36-73; көдээ ажыл-агый — 3-41-16; культура улус өөредилгези болгаш чогаал — 3-39-15; 3-34-57; медээлер болгаш спорт — 3-36-82; 3-34-57; өчүлга — 3-34-39; 3-34-93; чагаа — 3-39-03; корректорлар — 3-41-23; үндүрүкчүлер — 2-27-41; солун келбейн барганда — 3-57-92; 3-14-94; бухгалтерия — 3-37-11

Солун Россия Федерациязының Парлалга болгаш медээлер министерствозунуң чанында парлалганың медээлериниң хостуг чоруун камгалаар талазы-биле Тывада хайгаарал черинге бүрүткеттинген.
Бүрүткеттинген дугаары — Т-00007.
Солунда парлаттынган материалдарның, авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган фактылары, саннары болгаш өске-даа дыңнадыглары дээш авторлар боттары харысалгалыг.

Тыва Республиканың Парлалга болгаш информация министерствозунуң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Солун неделяда 5 катап үнер, Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы 19.850. Индекс 54240. Чагыг № 203